

אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

הפקולטה למדעי הרו"ח

המחלקה לספרות עברית

מקראה בספרות חז"ל

ערך ותרגום: חיים וייס

הסיפורים באסופה זו מובאים כולם בשפה העברית, הסיפורים שבמקור הם בארמית תורגמו על ידי (למעט מקרה אחד המצוין בגוף הטקסט). יצירות אלה נבחרו על מנת לאפשר לתלמיד להכיר את מגוון הנושאים בהם עסקו חז"ל כמו גם את החיבורים המרכזיים השונים אותם הם העמידו. מטבעה של אסופת סיפורים שהיא מייצגת טיפה בים, על אחת כמה וכמה הדבר נכון ביחס לספרות חז"ל המכילה מאות רבות של סיפורים. על מנת להקל את הקריאה הוספתי הבהרות לטקסט בהערות שוליים במקומות בהם הדבר נדרש. כמו כן במקומות מסוימים הוספתי הבהרות קצרות בגוף הטקסט המובאות בתוך סוגריים עגולים (). לעיתים השמטתי חלקים קצרים מתוך הסיפורים לרוב במקרים בהם ישנה יציאה מתוך הסיפור לדיון תלמודי. השמטות אלו מצוינות בסוגריים רבועים עם שלוש נקודות באמצע [...]. לעזרתכם, בעמוד הראשון של החוברת מצויה טבלת סדר דורות תנאים ואמוראים.

דורות תנאים ואמוראים (מתוך המדריך לתלמוד של עדין שטיינזלץ)

דורות תנאים ואמוראים

תנאים

שמות תנאים	מספר לפני-הספירה	מקום מגורם	שמות אמוראים
שמעון הצדיק	332 לפני-הספירה	כיבוש ארץ-ישראל בידי אלכסנדר	אנטיגנוס איש סוכו יוסי בן יועזר, יוסי בן יוחנן יהושע בן פרחיה, ניתאי הארבלי יהודה בן טבאי, שמעון בן שטח שמעיה, אבטליון הלל, שמאי
שלטון היוונים במזרח	30 לפני-הספירה	שלטון הורדוס	1 רבן גמליאל הזקן, יונתן בן עוזיאל 2 רבן שמעון בן גמליאל (הראשון) רבן יוחנן בן זכאי
ירידת השלטון הסלבקי	70 לספירה	חורבן הבית	3 ר' יהושע, ר' אליעזר, רבן גמליאל דיבנה 4 ר' עקיבא, ר' ישמעאל, ר' יוסי הגלילי 5 ר' יהודה, ר' יוסי, ר' שמעון, 6 ר' מאיר, רבן שמעון בן גמליאל (השני) ר' יהודה הנשיא, ר' אלעזר בר' שמעון, ר' יוסי בר' יהודה
עליית רומא במזרח וילוס קיסר	135 לספירה	מרד בר-כוכבא	
אספסיינוס, טיטוס	200 לספירה	חתימת המשנה	
אדריינוס			
קרקלה, אלכסנדר סוורוס			

אמוראים

דור המעבר	ר' הושעיא, בר קפרא, ר' אפס	ארץ-ישראל	בבל
1	ר' חנינא, ר' ינאי,	רב, שמואל,	הממלכה הסאסנית בבבל
2	ר' יהושע בן לוי ר' יוחנן, ריש לקיש,	מר עוקבא ריש גלותא רב הונא, רב יהודה	
3	ר' יהודה נשיאה הראשון	רבה, רב יוסף, רב נחמן	
4	רב אמאי, רב אסי, ר' זירא	אבוי, רבא, רמי בר חמא	הנצרות דת רשמית ברומא
5	ר' יונה, ר' יוסי, ר' ירמיה ר' מני, ר' יוסי בר אבין;	רב פפא, רב הונא, יהושע, רב זביד	
6	ר' תנחומא בר אבא	רב אשי, רבינא I	חתימת התלמוד הירושלמי, חלוקת האימפריה הרומית
7		רב ימר, מר בר רב אשי	
8		רבה תוספתא, רבינא II	קץ האימפריה המערבית חתימת התלמוד הבבלי

תלמוד בבלי מסכת סנהדרין דף ל"ח עמוד א'

אדם יחידי נברא, ומפני מה [...] אמרו רבנן: להגיד גדולתו של מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא; שאדם טובע כמה מטבעות בחותם אחד - וכולן דומין זה לזה, אבל הקדוש ברוך הוא טובע כל אדם בחותמו של אדם הראשון - ואין אחד מהן דומה לחבירו, [...] למדנו, היה רבי מאיר אומר: בשלשה דברים אדם משתנה מחבירו: בקול, במראה, ובדעת.

בראשית רבה פרשה לח

תרח עובד צלמים היה, פעם אחת הלך והושיב את אברהם מוכר תחתיו.¹ בא אדם אחד לקנות צלם ושאל אותו (אברהם) בן כמה שנים אתה? ענה לו בן חמישים או שישים שנה, אמר לו (אברהם) אוי לאותו האיש שהוא בן שישים ורוצה לסגוד לבן יומו, והיה (אותו האיש) מתבייש והולך לו.

פעם אחת באה אישה ובידה כלי סולת.² אמרה לו (האישה לאברהם) הא לך והנח לפניכם. קם לקח מקל בידו ושבר את כל הפסלים ושם את המקל ביד הגדול שבהם. כיון שחזר אביו שאל מי עשה להם כך? אמר לו (אברהם) מה אסתיר ממך, באה אשה אחת ובידה כלי סולת, ואמרה לי הנח לפניכם, הנחתי לפניכם והיה אחד אומר אני אוכל קודם וזה אומר אני אוכל קודם ואחר אומר אני אוכל קודם. קם זה הגדול מביניהם לקח מקל שבר אותם. אמר לו תרח מה אתה משטה בי, האם יכולים הם? אמר לו (אברהם) ולא ישמעו אזניך מה שפיך אומר.

בראשית רבה פרשה מ'

"ויהי כבא אברם מצרימה ויראו המצרים" (בראשית י"ב י"ד), ושרה היכן הייתה?³ נתנה בתיבה ונעל בפניה. כיון שהגיע למכס אמרו לו שלם לנו מכס. אמר אשלם לכם מכס. אמרו לו מה אתה טעון? אמר פלפלין ואשלם על פלפלים. אמרו לו זהב יש לך, אמר אשלם על זהב. אמרו לו משי יש לך, אמר אשלם על משי. מרגליות יש לך, אמר אשלם על מרגליות. אמרו לו אי אפשר אלא תפתח ונראה מה בתוכה.

כיוון שפתח הבהיקה כל ארץ מצריים מיופיה של שרה.

¹ תרח הוא אביו של אברהם.

² הסול היא מנחה פשוטה ומקובלת בעולם העתיק (כולל בבית המקדש עצמו) – האישה הביאה מנחה לאלים אותם שירת אברהם.

³ שאלת המדרש היא פשוטה ומתייחסת לעובדה שהמקרא מתייחס רק לאברהם ואינו מציין ששרה הייתה איתו. משקנת המדרש היא ששרה הייתה אך לא ראו אותה. כל המדרש כולו מסתמך על הדעה הרווחת בספרות חז"ל לפיה שרה הייתה אשה יפה עד מאוד שיופי זה סיבך אותה ואת אברהם בצרות רבות.

תלמוד בבלי מסכת סנהדרין דף פט עמוד ב

"ויהי אחר הדברים האלה והאלהים נסה את אברהם" (בראשית כ"ב א)

אחר מה?

אמר רבי יוחנן משום רבי יוסי בן זימרא: אחר דבריו של שטן [...] אמר שטן לפני הקדוש ברוך הוא: רבונו של עולם! זקן זה חננתו למאה שנה פרי בטן, מכל סעודה שעשה לא היה לו תור אחד או גוזל אחד להקריב לפניך?⁴ אמר לו (הקב"ה לשטן): [...] אם אני אומר לו זבח את בנך לפני - מיד זובחו. מיד ו"האלהים נסה את אברהם", "וויאמר קח נא את בנך".

אמר רבי שמעון בר אבא: אין נא אלא לשון בקשה. משל למלך בשר ודם שעמדו עליו מלחמות הרבה, והיה לו גיבור אחד ונצחן. לימים עמדה עליו מלחמה חזקה, אמר לו: בבקשה ממך, עמוד לי במלחמה זו, שלא יאמרו: ראשונות אין בהם ממש. אף הקדוש ברוך הוא אמר לאברהם: ניסיתוך בכמה ניסיונות ועמדת בכלך, עכשיו עמוד לי בניסיון זה, שלא יאמרו אין ממש בראשונים. "את בנך" - שני בנים יש לי.

"את יחידך" - זה יחיד לאמו וזה יחיד לאמו,

"אשר אהבת" - שניהם אהובים עלי.

"את יצחק" - וכל כך למה?⁵ - כדי שלא תטרף דעתו עליו.

מדרש תנחומא פרשת וישב סימן ה

אין אתה מוצא נאמן גדול מיוסף שהיה במצרים [...] והוא בן שבע-עשרה שנה ולא נחשד על העריות, ביותר שהיתה אדוניתו⁶ עמו בבית והייתה משדלתו בכל יום ויום בדברים והייתה מחלפת ג' חליפות בגדים בכל יום ויום. בגדים שלבשה בשחרית לא לבשה אותם בחצי היום ובחצי היום לא לבשה בין הערבים. כל כך למה? כדי ליתן עיניו בה.

אמרו רבותינו זכרם לברכה פעם אחת נתקבצו המצריים ובאו לראות יופיו של יוסף, מה עשתה אשת פוטיפר נטלה אתרוגים ונתנה לכל אחת ואחת מהן ונתנה סכין לכל אחת ואחת וקראה ליוסף והעמידתו לפניו, כיון שהיו מסתכלות ביופיו של יוסף היו חותכות את ידיהן. אמרה להן

⁴ תלונתו של השטן מתבססת על המסופר בספר בראשית פרק כ"א שאברהם עשה סעודה גדולה ביום בו נגמל יצחק (בערך בגיל שנתיים). המקרא מציין רק את הסעודה אך אינו מציין שאברהם הקריב קורבן תודה כלשהו בסעודה זו כאות תודה לאל על הנס הגדול של לידת יצחק.

⁵ משמעות השאלה היא מדוע המקרא אינו אומר לאברהם ישר קח את יצחק אלא מקדים ואומר "את בנך", "את יחידך", "אשר אהבת". התשובה היא שהשתהות זו עוזרת להכשיר את אברהם לקראת בקשתו הנוראה של האל.

⁶ הכוונה היא לאשת פוטיפר שבביתו שימש יוסף כמשרת.

ומה אתן בשעה אחת כך, אני שבכל שעה רואה אותו על אחת כמה וכמה. ובכל יום ויום משדלתו בדברים ועמד ביצרו.

שמות רבה (שנאן) פרשה א

"ותביאהו לבת פרעה ויהי לה לבן" (שמות ב'). היתה בת פרעה מנשקת ומחבקת אותו כאילו הוא בנה (=את משה) ולא היתה מוציאתו מפלטרין (=ארמון) של מלך, ולפי שהיה יפה היו הכל מוציאים אותו ומתאווים לראותו. מי שהיה רואהו לא היה מעביר עיניו מעליו. והיה פרעה נוטלו ומחבקו והוא נוטל כתרו של פרעה מעל ראשו ונותנו על ראשו, כמו שעתיד לעשות לו כשיהיה גדול. [...] והיו חרטומי פרעה יושבין ואומרים: מתיראין אנו מזה שנוטל כתריך ונותנה בראשו, שלא יהא זה אותו שאנו אומרים שעתיד ליטול המלכות ממך.⁷ מהם אומרים להורגו, מהם אומרים לשורפו. והיה יתרו יושב ביניהן.⁸ אמר להם: הנער הזה אין לו דעת, אלא בחנו והביאו לפניו בקערה אחת זהוב וגחלת. אם יושיט ידו לגחלת - אין בו דעת ואין עליו משפט מות; ואם יושיט ידו לזהוב - יש בו דעתו והרגו אותו. מיד הביאו לפניו זהוב וגחלת ושלח משה ידו ליקח הזהוב. בא גבריאל (המלאך) ודחה את ידו ותפש ידו בגחלת והכניס ידו לתוך פיו עם הגחלת ונכוה לשונו וממנו נעשה כבד פה וכבד לשון.

שמות רבה (שנאן) פרשה ב

"ויהי בשלח פרעה" [...] אמר ר' לוי משל לאחד שהיה לו שדה והיה בה גל של צרורות עמד ומכרה לאחר, עמד אותו האיש שקנאה והעביר אותו הגל מתוכה ומצא תחתיו מים חיים, נטעה גפנים עשאה שורות שורות נטע בה כל מיני בשמים נטע בה רמונים העמידה על קנים בנה מגדל בתוכה והושיב בתוכה שומר. כל מי שהיה עובר עליה היה משבחה, עבר עליה אותו האיש שמכרה ראה אותה מליאה כל טוב אמר אוי לי שכך מכרתי אוי לך שכך הוצאתי מידי. כך היו ישראל במצרים גל של צרורות [...] כיון שיצאו נעשו פרדס רמונים, נעשו כגפן היין, נעשו שורות שורות, ראובן שמעון לוי ויהודה, וכן כולם [...] כל הימים שהיו הבריות רואים את ישראל היו משבחין אותן ומי היה משבחן בלעם הרשע⁹ שנאמר (במדבר כ"ד) "מה טובו אהליך יעקב" [...]

⁷ על פי מסורות מדרשיות שונות גזירתו של פרעה להרוג את כל הזכרים התבססה על מידע אותו קיבלו החרטומים לפיו עתיד להיוולד מנהיג לעבריים שיפיל את פרעה משלטונו.

⁸ הכוונה היא ליתרו כהן מדיין, מי שעתיד להיות חותנו של משה.

⁹ הכוונה היא לנביא בלעם שנשכר על ידי מלך מואב, בלק בן ציפור, לקלל את עם ישראל אבל האל הפך את קללתו לברכה

בלעם ראה אותן ותמה, פרעה ראה אותם שורות שורות כהנים לויים וישראלים דגלים דגלים התחיל צווח ואמר אוי לו לאותו האיש שכך הוציא מתחת ידו.

תלמוד בבלי מסכת שבת דף פ"ח ע"ב – פ"ט ע"א

ואמר רבי יהושע בן לוי: בשעה שעלה משה למרום אמרו מלאכי השרת לפני הקדוש ברוך הוא: רבונו של עולם, מה לילוד אשה בינינו? אמר להן: לקבל תורה בא. אמרו לפניו: חמודה גנוזה שגנוזה לך תשע מאות ושבעים וארבעה דורות קודם שנברא העולם, אתה מבקש ליתנה לבשר ודם? [...] אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה: החזיר להן תשובה! אמר לפניו: רבונו של עולם, מתיירא אני שמא ישרפוני בהבל שבפיהם. אמר לו: אחוז בכסא כבודי, וחזור להן תשובה, [...] אמר לפניו: רבונו של עולם, תורה שאתה נותן לי מה כתוב בה – "אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים" (שמות כ'). אמר להן: למצרים ירדתם, לפרעה השתעבדתם, תורה למה תהא לכם? שוב מה כתוב בה "לא יהיה לך אלהים אחרים", בין הגויים אתם שרויים שעובדים עבודה זרה? שוב מה כתוב בה "זכור את יום השבת לקדשו" כלום אתם עושים מלאכה שאתם צריכים שבות? שוב מה כתוב בה "לא תשא", משא ומתן יש ביניכם? שוב מה כתוב בה "כבד את אביך ואת אמך" אב ואם יש לכם? שוב מה כתוב בה "לא תרצח לא תנאף לא תגנב", קנאה יש ביניכם, יצר הרע יש ביניכם? מיד הודו לו להקדוש ברוך הוא, [...] מיד כל אחד ואחד נעשה לו אוהב, ומסר לו דבר.

תלמוד בבלי מסכת מנחות דף כט עמוד ב

אמר רב יהודה אמר רב: בשעה שעלה משה למרום,¹⁰ מצאו להקב"ה שיושב וקושר כתרים לאותיות.¹¹ אמר לפניו: ריבונו של עולם מי מעכב על ידך? (=מי מונע ממך לתת כעת את התורה) אמר לו: אדם אחד יש שעתידי להיות בסוף כמה דורות ועקיבא בן יוסף שמו, שעתידי לדרוש על כל קוץ וקוץ תילין תילין של הלכות.¹²

¹⁰ משה עלה לשמיים למשך ארבעים יום וארבעים לילה טרם מתן תורה. המקרא אינו מתאר את שהתרחש באותם ימים ולפיכך במדרש רבו המסורות המתארות את מעשיו של משה בשמיים.

¹¹ הכוונה לתגים המעטרים את אותיות התורה

¹² ר' עקיבא ראה במקרא חיבור בעל פוטנציאל פרשני אין סופי. שיטתו הלמדנית הייתה שלכל אות ואות המופיעה במקרא יש משמעות אותה צריך למצוא. אל מול שיטתו של ר' עקיבא עמדה אסכולה מנוגדת המיוחסת לר' ישמעאל לפיה "דיברה תורה בלשון בני אדם" כלומר אין משמעות לכל אות ואות המופיעה במקרא אלא יש לעמוד על המשמעות הכללית העולה מתוך הדברים.

אמר לפניו: ריבונו של עולם, הראהו לי, אמר לו (הקב"ה למשה): חזור לאחורך.¹³ הלך (משה) וישב בסוף שמונה שורות, ולא היה יודע מה הן אומרים,¹⁴ תשש כחו, כיון שהגיע (ר' עקיבא) לדבר אחד, אמרו לו תלמידיו: רבי, מנין לך? אמר להן: הלכה למשה מסיני.¹⁵ נתיישבה דעתו (של משה). חזר ובא לפני הקב"ה, אמר לפניו: רבונו של עולם, יש לך אדם כזה ואתה נותן תורה עיי? אמר לו (הקב"ה): שתוק, כך עלה במחשבה לפני. אמר לפניו: רבונו של עולם, הראיתני תורתו, הראני שכרו, אמר לו: חזור [לאחורך]. חזר לאחוריו, ראה ששוקלין בשרו במקולין¹⁶, אמר לפניו: ריבונו של עולם, זו תורה וזו שכרה? אמר לו: שתוק, כך עלה במחשבה לפני.

תלמוד בבלי מסכת שבת דף ל ע"א-ע"ב

אמר דוד לפני הקדוש ברוך הוא: רבונו של עולם, "הודיעני ה' קציי" (תהילים ל"ט ה')

אמר לו (הקב"ה לדוד): גזרה היא מלפני שאין מודיעין קצו של בשר ודם.

(אמר דוד לקב"ה): "ומדת ימי מה היא?" (תהילים ל"ט ה')

(אמר הקב"ה לדוד): גזרה היא מלפני שאין מודיעין מדת ימיו של אדם.

(אמר דוד לקב"ה): "ואדעה מה חדל אני" (תהילים ל"ט ה')

אמר לו (הקב"ה לדוד): בשבת תמות.

(אמר לו דוד) אמות באחד בשבת!¹⁷

אמר לו (הקב"ה לדוד): כבר הגיע מלכות שלמה בנך, ואין מלכות נוגעת בחברתה אפילו כמלא נימא.

(אמר דוד לקב"ה) אמות בערב שבת!

אמר לו (הקב"ה לדוד): "כי טוב יום בחצריך מאלף" (תהילים פ"ד י"א). טוב לי יום אחד שאתה

יושב ועוסק בתורה מאלף עולות שעתיד שלמה בנך להקריב לפני על גבי המזבח.

כל יום שבת היה (דוד) יושב ולומד כל היום. אותו היום שהיה עליו למות בא מלאך המוות לפניו

ולא יכל לו שלא פסק פיו מלימוד. אמר (מלאך המוות): מה אעשה לו? היה לו בוסתן מאחרי ביתו,

¹³ משה הסתובב לאחוריו ובמעין פעולה מאגית הסיבוב לאחור דווקא קידם אותו בזמן והוא הגיע לבית מדרשו של ר' עקיבא.

¹⁴ בבית המדרש הקדום הישיבה הייתה על פי רמת התלמידים. משה בסיפור זה ישב בסוף בית המדרש, יחד עם התלמידים שאינם מבינים דבר.

¹⁵ הלכה למשה מסיני – זהו הסבר הלכתי שמשמשים בו כאשר אין יודעים את מקור ההלכה והכוונה היא שזוהי מסורת שניתנה למשה בסיני ולכן יש לקיימה.

¹⁶ ר' עקיבא היה מעשרת הרוגי מלכות – קבוצה של תלמידי חכמים שהוצאה להורג על ידי הרומאים בצורות אכזריות מאוד.

¹⁷ הכוונה ליום ראשון – דוד מנסה לדחות את יום מותו ביום אחד.

בא מלאך המוות ובחש באילנות. יצא (דוד) לראות והיה יורד במדרגה. נשברה המדרגה תחתיו השתק (פסק מלימודו) ומת.

שלח שלמה לבית המדרש: אבא מת ומוטל בחמה וכלבים של בית אבא רעבים, מה אעשה?¹⁸
ענו לו: חתוך נבלה והנח לפני הכלבים, ואביך - הנח עליו ככר או תינוק וטלטלו.

מדרש משלי (בובר) פרשה א

מלכת שבא, ששמעה את חכמתו (של שלמה), אמרה אלך ואראה אם חכם הוא אם לאו. [...] אמרה לו: אתה הוא שלמה, ששמעתי עליך ועל מלכותך ועל חכמתך, אמר לה: הן, אמרה לו: חכם גדול אתה אלא אם אני שואלת ממך דבר אחד, אתה משיב לי? אמר לה: "כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה" (משלי ב' ו').

אמרה לו: מה הן שבעה יוצאין, ותשעה נכנסין, ושנים מוזגים, ואחד שותה? אמר לה: בודאי שבעה ימי נדה יוצאין, ותשעה ירחי לידה נכנסין, שני דדים מוזגים, והולד שותה. אמרה לו: חכם גדול אתה, אלא אם אני שואלת ממך דבר אחר אתה משיבני? אמר לה: "כי ה' יתן חכמה" אמרה לו: מה הוא אשה אמרה לבנה, אביך אבי, זקנך בעלי, ואתה בני, ואני אחותך, אמר לה: בודאי שתי בנותיו של לוט הן.¹⁹

ועוד דוגמא אחרת עשתה, הביאה לפניו תינוקות בקומה אחת, ובכסות אחד, אמרה לו הפרש לי מאלו זכרים מנקבות. רמז לסריסיו והביאו לו אגוזים וקליות²⁰, התחיל מפזרם לפניו, זכרים שלא היו מתביישין היו נוטלים בבגדיהם, ונקבות שהיו מתביישות היו נוטלות בסודריהן, אמר אלו זכרים ואלו נקבות. אמרה לו: בני חכם גדול אתה.

ועוד דוגמא אחרת עשתה הביאה ערלים ומהולים, אמרה לו הפרש לי המהולים מן הערלים. מיד רמז לכהן גדול ופתח ארון הברית, מהולין שבהן כרעו בחצי קומתן, ולא עוד אלא שנתמלא פניהם מזיו השכינה, וערלים שבהן נופלים על פניהם, מיד אמר [לה] אלו ערלים ואלו מהולים, [...] באותה שעה אמרה לו: לא האמנתי לדברים עד אשר באתי ותראינה עיני והנה לא הוגד לי החצי,

¹⁸ משמעות השאלה היא שאסור לטלטל את המת בשבת ושלמה חשש שהכלבים יפגעו בגופת אביו.

¹⁹ בנות לוט, לאחר הבריחה מסדום קיימו מיין עם אביהם: "ויצעל לוט מצוער וישב בְּהָר וישתי בְּנִתָּיו עִמּוֹ כִּי יָרָא לְשֵׁבֶת בְּצוּעַר וַיֵּשֶׁב בְּמַעְרָה הוּא וּשְׁתֵּי בְנֵיָיו: וַתֹּאמֶר הַבְּכִירָה אֶל הַצְּעִירָה אֲבִינִי זָקֵן וְאִישׁ אֵין בְּאַרְצָא לְבֹא עֲלֵינוּ כְּדָרְךָ כֹּל הָאַרְצָא: לְכָה נִשְׁקָה אֶת אֲבִינִי יָן וְנִשְׁכְּבָה עִמּוֹ וְנִחְיָה מֵאֲבִינִי זָרַע: וַתִּשְׁקֶינָה אֶת אֲבִיהָ יָן בְּלִילָה הוּא וַתְּבֹא הַבְּכִירָה וַתִּשְׁכַּב אֶת אֲבִיהָ וְלֹא יָדַע בְּשִׁכְבָּהּ וּבְקוּמָהּ: וַיְהִי מִמִּחְרַת וַתֹּאמֶר הַבְּכִירָה אֶל הַצְּעִירָה הֵן שְׁכַבְתִּי אִמְשׁ אֶת אֲבִי נִשְׁקָנוּ יָן גַּם הִלְלָה וּבְאִי שְׁכָבִי עִמּוֹ וְנִחְיָה מֵאֲבִינִי זָרַע: וַתִּשְׁקֶינָה גַּם בְּלִילָה הוּא אֶת אֲבִיהָ יָן וַתִּקַּם הַצְּעִירָה וַתִּשְׁכַּב עִמּוֹ וְלֹא יָדַע בְּשִׁכְבָּהּ וּבְקוּמָהּ: וַתִּחְרֶינָה שְׁתֵּי בְנֹת לוֹט מֵאֲבִיהֶן: וַתִּלְד הַבְּכִירָה בֵן וַתִּקְרָא שְׁמוֹ מוֹאֵב הוּא אֲבִי מוֹאָב עַד הַיּוֹם: וַהצְעִירָה גַּם הוּא יָלְדָה בֵן וַתִּקְרָא שְׁמוֹ בֵן עַמִּי הוּא אֲבִי בְנֵי עַמּוֹן עַד הַיּוֹם" (בראשית פרק ט' – ל"ח)

²⁰ קליות – גרגרי שיבולים שנקלו באש על מנת להכשירם לאכילה.

הוספת חכמה וטוב אל השמועה אשר שמעתי. אשרי אנשיך, אשרי עבדיך אלה העומדים לפניך תמיד השומעים את חכמתך, יהי ה' אלהיך ברוך אשר חפץ בך לתתך על כסא ישראל וישימך למלך לעשות משפט וצדקה.

איכה רבה (בומר) פרשה א

מעשה במרים בת תנחום שנישבת היא ושבעה בניה עמה. מה עשה לה השלטון²¹ חבש כל אחד בפני עצמו.

הוציא את הראשון ואמר לו השתחוה לצלם²² כשם שהשתחוו אחיך, אמר לו: חס וחלילה אחי לא השתחוו, אף אני לא אשתחוה לו, אמר לו: למה? (ענה הבן): שכתוב בתורה "אנכי ה' אלהיך" (שמות כ' ב'), צוה עליו להרגו.

הוציא את השני, אמר לו: השתחוה לצלם, כמו שהשתחוו אחיך, אמר לו חס וחלילה לא השתחוו אחי, אף אני איני משתחוה לו, אמר לו למה? (ענה הבן) שכתוב בתורה "לא יהיה לך אלהים אחרים על פני" (שמות כ' ג'), מיד צוה עליו להרגו.

הוציא את השלישי, אמר לו השתחוה לצלם כשם שהשתחוו אחיך, אמר לו חס וחלילה לא השתחוו אחי, אף אני איני משתחוה לו, אמר לו למה? (ענה הבן) שכתוב בתורה "זובח לאלהים יחרם" (שמות כ"ב י"ט) צוה עליו להרגו.

הוציא את הרביעי, אמר לו השתחוה לצלם כשם שהשתחוו אחיך, אמר לו חס וחלילה לא השתחוו אחי, אף אני לא אשתחוה לו, אמר לו למה? (ענה הבן) שכתוב בתורה "לא תשתחוה להם ולא תעבדם" (שמות כ' ד'), צוה עליו להרגו.

הוציא החמישי, אמר לו השתחוה לצלם כשם שהשתחוו אחיך, אמר לו חס וחלילה לא השתחוו אחי, אף אני לא אשתחוה, אמר לו: למה? (ענה הבן) שכתוב בתורה "וידעת היום והשבות אל לבבך כי ה' הוא האלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד" (דברים ד ט), צוה עליו להרגו.

הוציא הששי, ואמר לו השתחוה לצלם, כשם שהשתחוו אחיך, אמר לו חס וחלילה לא השתחוו אחי, אף אני לא אשתחוה, אמר לו למה? (ענה הבן) שכתוב בתורה "שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד" (דברים ו ד).

²¹ הכוונה היא לקיסר הרומי או לנציגו.

²² הבקשה היא שישתחוה לפסלו של הקיסר על מנת להביע נאמנות. השלטון הרומי פירש, במקרים מסוימים, את ההתנגדות התיאולוגית של יהודים ונוצרים להשתחוות לצלם הקיסר כחוסר נאמנות לקיסר עצמו ולא־מפריה הרומית.

הוציא את השביעי, והוא היה הקטון שבהם, אמר לו השתחוה לצלם כשם שהשתחוו אחיך, אמר לו חס וחלילה לא השתחוו אחי לצלם, אף אני לא אשתחוה, אמר לו למה? (ענה הבן) שכבר נשבענו לאלהינו שאין אנו ממירין אותו ביראה²³, שנאמר "את ה' האמרת היום" (דברים כ"ו י"ז), וכשם שנשבענו לו, כך נשבע לנו, שלא להמירנו באומה אחרת, שנאמר "וה' האמירך היום" (דברים כ"ו י"ח), אמר לו: אם כן אני אזרוק הטבעת זו לפני הצלם, ולך הביאהו כדי שיראו ויאמרו קיים מצות הקיסר,²⁴ אמר לו אללי לך קיסר, ממך שאתה בשר ודם אתיירא, ולא אתיירא מפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא שהוא אלוה של עולם, אמר לו (הקיסר לילד): וכי יש אלוה בעולם? אמר לו אללי לך קיסר וכי עולם של הפקר ראית, אמר לו (הקיסר לילד) וכי יש פה לאלהיכם? אמר לו על עבודה זרה שלכם כתוב "פה להם ולא ידברו" (תהלים קט"ו ה'), אבל באלהינו כתיב "בדבר ה' שמים נעשו" (תהלים ל"ג ו'), אמר לו (הקיסר לילד) וכי יש עינים לאלהיכם? אמר לו: על עבודה זרה שלכם כתוב "עינים להם ולא יראו" (תהלים קט"ו ה'), אבל באלהינו כתיב "תמיד עיני ה' אלהיך בה" (דברים י"א י"ב). [...] אמר לו (הקיסר לילד): אם יש לו כל המדות הללו, מפני מה לא הציל אתכם מידי כשם שהציל חנניה מישאל ועזריה?²⁵ אמר לו (הילד לקיסר): חנניה מישאל ועזריה היו זכאין ונפלו ביד מלך זכאי, אבל אנו חייבים, ונפלנו ביד מלך חייב ואכזרי, כדי שיתבע דמנו, כי הרבה דובים והרבה נמרים יש לו לקדוש ברוך הוא שיפגעו בנו, ולא מסרנו הקב"ה אלא בידך בשביל שהוא עתיד לתבוע את דמנו מידך, מיד צוה עליו להרגו, אמרה לו אמו בחיך קיסר תנה לי את בני ואנשקהו ואחבקהו, ונתנו לה את בנה, והוציאה את דדיה והניקתהו חלב, [...] אמרה לו אמו בחיי ראשך קיסר תנה חרב על צוארי ועל צוארו ביחד, אמר לה חס וחלילה אינו עושה הדבר הזה, שכתוב בתורתכם "אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד" (ויקרא כ"ב כ"ח), אמר לו אותו תינוק רשע, וכי כל התורה כולה קיימת חוץ מפסוק זה, מיד לקחוהו ממנה להרגו, אמרה לו אמו: בני אל ירך לבבך ואל תחת, אצל אחיך אתה הולך, ואתה ניתן בתוך חיקו של אברהם אבינו, ואמור לו משמי, אתה בנית מזבח אחד ולא הקרבת את בנך, אבל אני בניתי שבעה מזבחות והקרבתי את בני עליהם, ולא עוד אלא שלך נסיון, ושלי באמת.

וכיון שנהרג שיערו חכמים שנותיו של אותו תינוק ונמצא בן שש שנים ומחצה ובי' שעות, באותה שעה צעקו כל אומות העולם ואמרו ומה אלהיהם של אלו עושה להם כך וכך, והם נהרגים עליו

²³ הכוונה היא שאין מחליפים אותו באל אחר.

²⁴ הדובר מנסה לשכנעו להשתחוות לפני הצלם מסיבות פרקטיות (הרמת המטבע) ובכך לנטרל את האלמנט התיאולוגי הכרוך בהשתחוות. זוהי טכניקה רומית המוכרת לנו מכתבים יהודיים נוספים כמו גם מחבורים נוצריים מוקדמים המתארים את הוצאתם להורג של המרטירים הנוצרים הראשונים.

²⁵ על פי המסורת חנניה, מישאל ועזריה הוטלו לאש על ידי נבוכדנצר וניצלו באופן פלאי מתוך האש.

בכל שעה, אמרו לאחר ימים נשתטית האשה ההיא, ועלתה לראש הגג והשליכה עצמה ומתה וקראו עליה "אם הבנים שמחה" (תהלים קי"ג ט'), ורוח הקודש אומרת על אלה אני בוכיה.

איכה רבה פרשה א' 26

מעשה היה באחד מירושלים שהלך לאתונה והתארח אצל אוהבו, ועשה שם כמה ימים. הגיע עתו (למות) והפקיד רכושו אצל אותו האיש שהיה מתארח אצלו. אמר לו: אם יבוא בני אליך וירצה את הרכוש הזה, אם איננו עושה שלושה מעשים (דברים) של חכמה אל תיתן לו רכוש זה. ועשו ביניהם (בני אתונה הסכם) שאף אחד מהם לא יהיה מצביע על בית חברו לאכסניה.

שמע בנו (על מות אביו) והלך שמה, וידע מה שמו של אותו האיש. בא, ישב בשער העיר, ראה איש טעון משא של עצים, אמר: האם אתה מוכר עצים אלה? אמר לו: כן. אמר לו: קח דמיהם ולך לפורקם (בביתו של פלוני). הלך אחריו עד שהגיע לביתו של אותו איש. החל (נושא העצים) קורא: אפרוק אותם. אמר לו (בעל הבית): מי ביקש? אמר לו: צא קח את העצים הללו. אמר לו (בעל הבית): ומי אמר לך שתיתן אותם לי? אמר לו: לא שלך הם אלא של היושב מאחוריהם. יצא אליו ושאל בשלומו. אמר לו: מי אתה? אמר לו: אני בנו של אותו ירושלמי שמת אצלך. הכניסו, הכין לו ארוחה. והיו לו לאותו איש, אישה ושני בנים ושתי בנות. וישבו לאכול והביאו לפניו חמש פרגיות. אמר לו: קח וחלק. אמר לו: אין זה (התפקיד) שלי שאני אורח. אמר לו (בעל הבית): תגרום לי הנאה. לקח גוזל אחד ונתן לפני בעל הבית ולפני אשתו ולקח אחר ונתן לפני שני בניו, ולקח אחר ונתן לפני שתי בנותיו, ולקח שניים ונתן לפני עצמו. אמר לו (בעל הבית): איך חילקת? אמר לו: ולא אמרתי שאני האורח ואין זה (התפקיד) שלי, ואף-על-פי-כן היטב חילקתי, אתה ואשתך וגוזל הרי שלושה ראשים, שני בניך וגוזל הרי שלושה ראשים ושתי בנותיך וגוזל הרי שלושה ראשים, ואני שני גוזלים הרי שלושה ראשים.

לעת ערב הכין לו ארוחה, הביאו לפניו תרנגולת אחת. אמר לו: קח וחלק. אמר לו: אין זה (התפקיד) שלי שאני אורח. אמר לו: תגרום לי הנאה. לקח את הראש ונתן לפני בעל הבית, ולקח את הקיבה ונתן לפני אשתו, ולקח את הרגליים ונתן לפני שני בניו, ולקח את שתי הכנפיים ונתן לפני שתי בנותיו, ולקח את האונייה (הגוף) ²⁷ ונתן לפני עצמו. אמר לו: איך חילקת? אמר לו: והלא אמרתי לך שאין זה (התפקיד) שלי, אף-על-פי-כן היטב חילקתי. נתתי לך את הראש שאתה ראש הבית, ואת הקיבה ובני המעיים לאשתך שאלה הבנים יצאו ממנה, ונתתי את שתי הרגליים לשני

²⁶ ע"פ תרגומה של גלית חזן-רוקם, ראו, **רקמת חיים**, ירושלים (1996), עמ' 56.

²⁷ הכוונה בביטוי אוניה היא שכאשר מחסרים מהתרנגולת את כל החלקים שהוא חילק, נותרת צורה אליפטית הדומה לאוניה.

בניך שהם עמודי ביתך, ונתתי את שתי הכנפיים לשתי בנותיך שאלה נוטלות כתובותיהן ויוצאות להן, ולקחתי את האונייה ואת השאר, שבאוניה אני הולך. אמר לו (הבן לבעל הבית): קום תן לי את פועלו של אבא ואלך לי. קם נתן לו את פועלו והלך לו.

תלמוד בבלי מסכת שבת דף ל"ג ע"ב

שישבו רבי יהודה ורבי יוסי ורבי שמעון, וישב יהודה בן גרים ביניהם. פתח רבי יהודה ואמר: כמה נאים מעשיהן של אומה זו²⁸: תקנו שווקים, תקנו גשרים, תקנו מרחצאות. רבי יוסי שתק. נענה רבי שמעון בן יוחאי ואמר: כל מה שתקנו - לא תקנו אלא לצורך עצמן, תקנו שווקין - להושיב בהן זונות, מרחצאות - לעדן בהן עצמן, גשרים - ליטול מהן מכס. הלך יהודה בן גרים וסיפר דבריהם, ונשמעו למלכות. אמרו: יהודה שעילה - יתעלה, יוסי ששתק - יגלה לציפורי, שמעון שגינה - יהרג.

הלך הוא (ר' שמעון בר יוחאי) ובנו והתחבאו בבית המדרש. כל יום היתה מביאה להם אשתו לחם וקנקן מים. כאשר חזקה הגזרה אמר לו לבנו נשים דעתן קלה עליהן, שמא יצערו אותה ותגלה אותנו. הלכו והתחבאו במערה, נתרחש נס ונברא להם חרוב ומעין מים. היו מורידים את בגדיהם והיו יושבים עד צוארם בחול. כל היום היו לומדים ובזמן התפילה היו לובשים את בגדיהם ומתפללים. לאחר התפילה היו חוזרים ומתפשטים, בכדי שלא יתבלו. ישבו שנים עשרה שנה במערה. בא אליהו ועמד על פתח המערה, אמר מי יודיע לבר יוחאי שמת הקיסר ובטלה גזירתו? יצאו, ראו אנשים חורשים וזורעים אמר: מניחין חי עולם ועוסקין בחיי שעה כל מקום שנותנין עיניהן - מיד נשרף. יצתה בת קול ואמרה להם: להחריב עולמי יצאתם? חיזרו למערתכם! הלכו וחזרו. ישבו שנים עשר חודשי שנה. אמרו: משפט רשעים בגיהנום - שנים עשר חדש. יצתה בת קול ואמרה: צאו ממערתכם! יצאו, כל מקום שהיה פוגע ר' אלעזר היה מרפא רבי שמעון אמר לו: בני, די לעולם אני ואתה.

איכה רבה (וילנא) פרשה ג

יהודי אחת עבר לפני אדריאנוס ושאל בשלמו. ²⁹ אמר לו (אדריאנוס ליהודי) ויש יהודי שעובר לפני אדריאנוס ושואל בשלמו? אמר (לעוזריו): לכו וערפו את ראשו. עבר (יהודי) אחר ראה מה עשה

²⁸ כוונתו לשלטון הרומי.

²⁹ הדריינוס, פובליוס איליוס (76 – 138 לספירה), קיסר רומי שמשל בשם קיסר טריינוס הדריינוס אוגוסטוס (Hadrianus Augustus Caesar Traianus); שמו במקורות עבריים "אדריינוס", וברוב המקורות היהודיים כונה "אדריינוס שחיק עצמות". מונה לקיסר בשנת 117 ובתקופתו מערכת היחסים עם היהודים הידרדרה, הוא חפץ

לקודם ולא שאל בשלמו. אמר לו (אדריאנוס ליהודי): מי אתה? אמר לו: יהודי. אמר לו: ויש יהודי שעובר לפני אדריאנוס ואינו שואל בשלמו? אמר להם (לעוזריו): לכו וערפו את ראשו. אמרו לו יועציו אין אנו יודעים מה אלו הדברים שאתה עושה; מי ששואל בשלומך נהרג ומי שאינו שואל בשלומך נהרג. אמר להם: ואתם רוצים לייעץ לי איך אני אהרוג את שונאי?

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף סא עמוד ב

פעם אחת גזרה מלכות הרשעה שלא יעסקו ישראל בתורה³⁰, בא פפוס בן יהודה ומצאו לרבי עקיבא שהיה מקהיל קהלות ברבים ועוסק בתורה. אמר ליה: עקיבא, אי אתה מתירא מפני מלכות? אמר לו: אמשול לך משל, למה הדבר דומה - לשועל שהיה מהלך על גב הנהר, וראה דגים שהיו מתקבצים ממקום למקום, אמר להם: מפני מה אתם בורחים? אמרו לו: מפני רשתות שמביאין עלינו בני אדם. אמר להם: רצונכם שתעלו ליבשה, ונדור אני ואתם כשם שדרו אבותי עם אבותיכם? אמרו לו: אתה הוא שאומרים עליך פקח שבחיות? לא פקח אתה, אלא טפש אתה! ומה במקום חיותנו אנו מתיראין, במקום מיתתנו על אחת כמה וכמה! אף אנחנו, עכשיו שאנו יושבים ועוסקים בתורה, שכתוב בה "כי הוא חייך וארך ימך" (דברים ל' כ"ג) - כך, אם אנו הולכים ומבטלים ממנה - על אחת כמה וכמה. אמרו: לא היו ימים מועטים עד שתפסוהו לרבי עקיבא וחיבשוהו בבית האסורים, ותפסו לפפוס בן יהודה וחיבשוהו אצלו. אמר לו: פפוס! מי הביאך לכאן? אמר ליה: אשריך רבי עקיבא שנתפסת על דברי תורה, אוי לו לפפוס שנתפס על דברים בטלים. בשעה שהוציאו את רבי עקיבא להריגה זמן קריאת שמע היה, והיו סורקים את בשרו במסרקות של ברזל, והיה מקבל עליו עול מלכות שמים. אמרו לו תלמידיו: רבינו, עד כאן? אמר להם: כל ימי הייתי מצטער על פסוק זה "בכל נפשך"³¹ - אפילו נוטל את נשמתך, אמרתי: מתי יבא לידי ואקיימנו, ועכשיו שבא לידי לא אקיימנו? היה מאריך באחד עד שיצתה נשמתו באחד.³² יצתה בת קול ואמרה: אשריך רבי עקיבא שיצאה נשמתך באחד. אמרו מלאכי השרת לפני הקדוש ברוך הוא: זו תורה וזו שכרה? [...] יצתה בת קול ואמרה: אשריך רבי עקיבא שאתה מזומן לחיי העולם הבא.

להקים עיר אלילית בירושלים בשם איליה קפיטולינה ואף גזר גזרות שונות על היהודים בהן איסור ברית מילה. בתקופת קיסרותו פרץ ביהודה מרד בר-כוכבא (132).

³⁰ הכוונה היא לגזרות הדריינוס שנוכרו בהערה הקודמת.

³¹ ר' עקיבא מתייחס כאן לפסוק "ואהבת את ה' אלוהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאודך" (דברים ו' ה'). פסוק זה עצמו הוא חלק מהפרשה הנאמרת מיד לאחר קריאת שמע עצמה.

³² נשמתו יצאה כאשר הוא אמר את המילה "אחד" החותמת את קריאת שמע "שמע ישראל ה' אלוהינו, ה' אחד"

מדרש תנחומא (ורשא) פרשת קדושים סימן ח

"כי תבואו אל הארץ ונטעתם" (ויקרא י"ט כ"ג), אמר להם הקב"ה לישראל אף-על-פי שתמצאו אותה מלאה כל טוב, לא תאמרו נשב ולא נטע אלא היו זהירים בנטיעות שנאמר "ונטעתם כל עץ מאכל" (ויקרא י"ט כ"ג), כשם שנכנסתם ומצאתם נטיעות שנטעו אחרים אף אתם היו נוטעים לבניכם שלא יאמר אדם אני זקן, כמה שנים אני חי? מה אני עומד מתייגע לאחרים (שהרי) למחר אני מת, [...] לפיכך העלים הקב"ה מלבות של בני אדם את יום המיתה שיהא אדם בונה - זכה יהיה לו, לא זכה - לאחריים.

מעשה באדריאנוס המלך שהיה עובר למלחמה והולך עם הגייסות שלו להלחם על מדינה אחת שמרדה עליו. מצא זקן אחד בדרך שהיה נוטע נטיעות תאנים, אמר לו אדריאנוס: אתה זקן ועומד וטורח ומתייגע לאחריים? אמר לו: אדוני המלך הריני נוטע אם אזכה אוכל מפירות נטיעותי ואם לאו יאכלו בני. עשה (אדריאנוס) שלש שנים במלחמה וחזר לאחר שלש שנים מצא לאותו זקן באותו מקום. מה עשה אותו זקן נטל סלסלה ומלא אותה בכורי תאנים יפות וקרב לפני אדריאנוס. אמר לפניו: אדני המלך קבל מן עבדך, אני הוא אותו הזקן שמצאת אותי בהליכתך ואמרת לי אתה זקן מה אתה מצטער עומד ומתייגע לאחריים הרי כבר זכני המקום לאכול מפירות נטיעותי ואלה שבתוך הסלסלה מהן מנתך. מיד אמר אדריאנוס לעבדיו טלו אותה ממנו ומלאו אותה זהובים ועשו כך. נטל הזקן הסלסלה מלאה זהובים והתחיל הולך ומשתבח בביתו לאשתו ולבניו סח להם את המעשה. הייתה שכנתו עומדת שם שמעה מה אמר הזקן אמרה לבעלה: כל בני אדם הולכין והקדוש ברוך הוא נותן להם ומזמן להם טובה ואתה יושב בבית חשך באופל הרי שכן שלנו כבד את המלך בסלסלה של תאנים ומלא אותה לו זהובים ועתה עמוד וטול סל גדול ומלא אותו כל מיני מגדים מן תפוחים ותאנים ושאר פירות יפות שהוא אוהב אותן הרבה לך וכבדו בהן שמא ימלא לך זהובים כמו שעשה לשכננו הזקן. הלך ושמע לאשתו ונטל סל גדול ומלא אותו כל מיני מגדים ותפוחים וטען על כתפו וקרב לפני המלך ועמד ואמר אדוני המלך שמעתי שאתה אוהב את הפירות ובאתי לכבדך בתאנים ותפוחים אמר המלך למשמשיו טלו אותה ממנו וטפחו (=וזרקו) אותן על פני עמדו והפשיטוהו ערום והתחילו טופחין אותו על פניו עד שנפחו פניו סימאו את עיניו ועשאוהו דוגמא והלך לביתו בפחי נפש כשהוא עשוי דוגמא בוכה. והיתה אשתו סבורה שהוא בא בסל מלא זהובים וראתה אותו עשוי דוגמא ועיניו נפוחות וגופו משובר ומוכה אמרה לו: מה לך? אמר לה: ששמעתי לך והלכתי לכבד את המלך באותו הסל וטפחו אותו על פני, אלולי ששמעתי לך והטלתי אותו הסל אתרוגין כבר היו מרגימין אותי את כל גופי בהן. כל כך למה (=כל זה למה?) ללמדך שהנשים הרעות מפילות את בעליהן ברעה, לפיכך לא יבטל אדם מן הנטיעות אלא כשם שמצא עוד יוסיף ויטע אפילו יהיה זקן.

תלמוד בבלי מסכת גיטין דף נה עמוד ב - נ"ו ע"א

על קמצא ובר קמצא חרבה ירושלים. איש אחד היה לו ידיד בשם קמצא ושונא בשם בר קמצא. יום אחד עשה אותו האיש סעודה ואמר לעבדו: לך והזמן לי את קמצא. הלך והזמין את בר-קמצא. ראה אותו (בעל הבית את בר קמצא) שהיה יושב בסעודתו ואמר לו: הרי אתה בעל ריב שלי מה אתה עושה כאן, קום וצא! אמר לו (בר קמצא לבעל הבית): הואיל ובאתי תן לי להשאר ואשלם לך את מה שאכלתי ושתייתי. אמר לו: לא. אמר לו: אתן לך דמי מחצית הסעודה. אמר לו: לא. אמר לו אתן לך דמי כל הסעודה. אמר לו: לא. תפס אותו בעל הבית בידו והוציאו. אמר (בר קמצא): הואיל והיו חכמים יושבים בסעודה ולא מחו (על העוול) מכך עולה שהסכימו עם המעשה, אלך ואלשין לקיסר.³³ הלך ואמר לו לקיסר: מרדו בך היהודים! אמר לו (הקיסר לבר-קמצא): מי אמר? אמר (בר קמצא לקיסר): שלח להם קורבן וראה אם יקריבו אותו.³⁴ הלך הקיסר ושלח בידו (של בר-קמצא) עגל מובחר. בזמן שלקח אותו הטיל (בר קמצא) בעגל מום בשפתיו או בעיניו, מקומות שליהודים נחשבים כמום ואילו לנכרים לא.³⁵ רצו חכמים להקריבו משום שלום מלכות אמר להם רבי זכריה בן אבוקולס, יאמרו: בעלי מומים קרבים למזבח.³⁶ רצו להרוג (את בר קמצא) שלא ילך וילשין לקיסר אמר להם זכריה מי שהטיל מום בקודשים יהרג?³⁷ אמר רבי יוחנן: ענוותנותו של רבי זכריה בן אבוקולס, החריבה את ביתנו, ושרפה את היכלנו, והגליתנו מארצנו.

תלמוד בבלי מסכת גיטין דף נו עמוד א – ע"ב

אבא סיקרא³⁸ ראש הבריונים היה ובן אחותו של רבן יוחנן בן זכאי.³⁹ אמר לו (רבן יוחנן לאבא סיקרא): עד מתי תעשו כך ותהרגו את העולם ברעב?⁴⁰ אמר לו (אבא סיקרא לרבן יוחנן): מה

³³ הייתה זו ככל הנראה סעודה גדולה ובכה נכחו כמה מחכמי ישראל וטענתו של בר-קמצא כנגד חכמי ישראל היא שהם ראו עוול ולא מחו.

³⁴ בר קמצא מציע כאן לקיסר לשלוח קורבן שיוקרר בבית המקדש כמחווה של רצון טוב מצד הקיסר.

³⁵ על פי חוקי התורה חיה המוקרבת בבית המקדש עליה להיות מושלמת ללא כל מום. בר קמצא יודע כי הטלת המום בשפתי העגל תמנע את הקרבתו על ידי הכוהנים המקדש ובכך יפגע בכבודו של הקיסר.

³⁶ כלומר חכמים רצו להקריב למרות המום משום כבודה של מלכות ומשום חשש מפני תגובתו של הקיסר. זכריה בן אבוקולס חושש מתקדים הלכתי לפיו ניתן, בתנאים מסוימים, להקריב בעלי מומים על המזבח.

³⁷ חכמים זיהו כי הטלת המום היא פעולה יזומה של בר-קמצא שנועדה ליצור עימות עם הקיסר, לפיכך הם רצו להרוג אותו על מנת למנוע את דיווח המקרה. טענתו של זכריה היא שהעונש אותו הם מצעים הוא חסר פרופורציות למעשה ואין להרוג אותו רק בגלל שהוא הטיל מום בקדשים.

³⁸ השם "אבא סיקרא" אינו, ככל הנראה, שם אמיתי כי אם כינוי שמשמעותו בעל החרב. "הסיקרא" היא חרב קצרה ששימשה את שודדים וגנבים. המורדים היהודים שלחמו ברומאים הרבו להשתמש בחרב זו ומכאן נגזר כינויים - "סיקריקים".

אעשה? אם אומר להם משהו יהרגו אותי. אמר לו (רבן יוחנן לאבא סיקרא): מצא איזו דרך שאוכל לצאת מהעיר ואולי אמצא הצלה.⁴¹ אמר לו (אבא סיקרא לרבן יוחנן): עשה את עצמך חולה ויבואו כל העולם לשאול בשלומך, אחר-כך הבא דבר מסריח ושים לידיך ויאמרו שמתת ויכנסו תלמידך (להוציאך) ואל יכנסו אנשים אחרים שלא ירגישו שגופך קל שהם יודעים שהחי קל מן המת.⁴² עשה כך, נכנסו רבי אליעזר מצד אחד ורבי יהושע מצד שני כאשר הגיעו לפתח החומה רצו השומרים לדוקרו (על מנת לוודא שהוא מת). אמר להם (אבא סיקרא לשומרים) יאמרו (הרומאים) את רבם הם דוקרים. רצו (השומרים) לדחוף אותו אמר להם (אבא סיקרא לשומרים) יאמרו (הרומאים) את רבם הם דוחפים. פתחו לו את השער ויצא. כאשר הגיע למחנה הרומאים אמר (למצביא הרומי אספסיאנוס) שלום עליך המלך, שלום עליך המלך.⁴³ אמר לו (אספסיאנוס לרבן יוחנן): שתי מיתות התחייבת; האחת שאין אני מלך וקראת לי מלך⁴⁴ והשנייה, אם מלך אני מדוע לא הופעת לפני עד עכשיו? אמר לו (רבן יוחנן לאספסיאנוס): שאמרת שאין אתה מלך, אמנם מלך אתה שאם אינך מלך לא תימסר ירושלים בידך [...] ושאמרת אם מלך אני מדוע לא באת לפני עד כה זה משום שהבריונים בקרבנו לא אפשרו זאת. אמר לו (אספסיאנוס לרבן יוחנן): אילו חבית של דבש ודרקון כרוך עליה לא היו שוברים את החבית בשביל הדרקון?⁴⁵ שתק (רבן יוחנן). אמרו עליו (על רבן יוחנן) רב יוסף או רק עקיבא "משיב חכמים אחר ודעתם יסכל" (ישעיהו מ"ד) היה עליו לומר (כלומר היה על רבן יוחנן לומר לאספסיאנוס): הביאו צבת והסירו את הדרקון והירגו אותו.⁴⁶ תוך כדי שהם מדברים הגיע שליח מרומי ואמר: קום, שמת הקיסר והחליטו חשובי רומי

³⁹ רבן יוחנן בן זכאי מחשובי המנהיגים היהודים בתקופת חורבן הבית השני. ידוע בעמדותיו הפוליטיות המתונות וכפי שנראה מהסיפור שלפנינו גם כמי שבא במשא ומתן עם הרומאים והכשיר את הקרקע לשיקומה של היהדות לאחר טראומת החורבן.

⁴⁰ הסיקריקיים שהנהיגו את המרד בירושלים בתקופת המצור שרפו את אסמי התבואה בירושלים על מנת להחיש את ההתקוממות נגד הרומאים.

⁴¹ בקשתו של רבן יוחנן היא שאבא סיקרא יאפשר לו לצאת החוצה מתוך העיר הנצורה על מנת שיוכל להגיע למחנה הרומאים ושם לנסות ולבוא עימם בדברים.

⁴² הפתרון אותו מציע אבא סיקרא הוא שרבן יוחנן יתחזה למת משום שזו הדרך היחידה בה המורדים נתנו לצאת מהחומה שמטעמים של הגיינה קברו את המתים מחוץ לחומה ולא בתוכה על מנת למנוע התפרצות מחלות.

⁴³ טיטוס פלביוס וספסיאנוס (המכונה במקורות יהודיים אספסיאנוס), (18 בנובמבר 9 - 23 ביוני 79) היה קיסר רומי משנת 69 עד 79 ומייסד השושלת הפלאבית. הוא החל את המצור על ירושלים אך בשנת לקראת סיומו נקרא לרומי על מנת לשמש כקיסר. את המצור סיים בנו של אספסיאנוס, טיטוס.

⁴⁴ זוהי פעולה מסוכנת מאוד בעולם הרומי הרווי מרידות ותככים והחלפות שלטון בכוח.

⁴⁵ אספסיאנוס מבין כי רבן יוחנן בא אליו לבקש שיחוס על המקדש והוא משיב לו במשל שמשמעותו עלי להרוס את החבית (ירושלים) על מנת לחסל את הדרקון (המורדים).

⁴⁶ דעתם של חכמים לא הייתה נוחה משתיקתו של רבן יוחנן והם ראו בה עדות לחולשתו. לטענתם היה עליו להשיב ולטעון כי אין צורך להרוס את העיר אל מנת לחסל את הבריונים אלא יש להסירם מהעיר ללא הריסתה.

להושיבך בראשם. [...] אמר לו (אספסיאנוס לרבן יוחנן) מאחר ואתה חכם כל כך⁴⁷ מדוע לא באת אלי עד כה? אמר לו (רבן יוחנן לאספסיאנוס): ולא אמרתי לך? [...] אמר לו (אספסיאנוס לרבן יוחנן) הולך אני (לרומי) ואשלח מישהו אחר במקומי (שימשיך את המצור) אלא בקש ממני דבר שאתן לך. אמר לו (רבן יוחנן לאספסיאנוס): תן לי יבנה וחכמיה ושושלת רבן גמליאל ורופאים שירפאו את רבי צדוק.⁴⁸

תלמוד בבלי מסכת גיטין דף נו עמוד ב

טיטוס הרשע חירף וגידף כלפי מעלה.⁴⁹ מה עשה (כאשר נכנס למקדש)? תפש זונה בידו ונכנס לבית קדשי הקדשים, והציע ספר תורה ועבר עליה עבירה, ונטל סייף וקרע את הפרוכת. [...] מה עשה? נטל את הפרוכת ועשאה כמין שק, והביא כל כלים שבמקדש והניחן בהן, והושיבן בספינה לילך להשתבח בעירו⁵⁰. [...] (בדרך) עמד עליו נחשול שבים לטובעו, אמר: כמדומה אני שאלהיהם של אלו אין גבורתו אלא במים, בא פרעה טבעו במים, בא סיסרא טבעו במים, אף הוא עומד עלי לטובעני במים, אם גבור הוא יעלה ליבשה ויעשה עמי מלחמה! יצתה בת קול ואמרה לו: רשע בן רשע בן בנו של עשו הרשע, בריה קלה יש לי בעולמי ויתוש שמה [...] עלה ליבשה ותעשה עמה מלחמה. עלה ליבשה, בא יתוש ונכנס בחוטמו, ונקר במוחו שבע שנים. יום אחד היה עובר ליד נפח שמע (היתוש שבראשו) את קול הפטיש ושתק. אמר (טיטוס): יש תקנה. כל יום היו מביאים נפח שהיכה לפניו. (לנפח) נכרי היה נותן ארבעה זוזים לישראל היה אומר דיך בכך שחזית בסבל שונאך. עד שלושים יום עבד הדבר מכאן ואילך כיון שהתרגל היתוש לרעש לא הפסיק יותר לנקר. אמר ר' פנחס בן ערובא: אני הייתי בין גדולי רומי, וכשמת פצעו את מוחו ומצאו בו כצפור דרוור משקל שני סלעים.

תלמוד בבלי מסכת תענית דף יט עמוד א

⁴⁷ שהרי רבן יוחנן חזה את מינויו לקיסר.

⁴⁸ שלושת בקשותיו של רבן יוחנן מכירות בעובדה כי ירושלים תחרב בכל מקרה וכי עליו, כמנהיג הדור, להיערך לימים שלאחר החורבן. בקשתו הראשונה היא שינתן לו לשמר את המרכז הלמדני ביבנה ואת החכמים שבה. בקשתו השנייה היא לשמר את שושלת הנשיאות שלמרות דעותיה המתונות הצטרפה למרד והבקשה השלישית היא שירפאו את רבי צדוק שגזר על עצמו סיגופים ותעניות קשות.

⁴⁹ טיטוס פלאביוס ואספסיאנוס (41 – 81 לספירה). המצביא שהביא לחורבנו של בית המקדש. בנו של אספסיאנוס שהחל את המצור על ירושלים אך במהלכו מונה לקיסר ומינה את בנו טיטוס שיסיים את המצור. בשנת 79 החליף טיטוס את אביו כקיסר ובשנת 81 נפטר.

⁵⁰ הכוונה היא למצעד ניצחון ברומי אותו נהגו לערוך המצביאים הרומים עם שובם ממוסעות המלחמה.

מעשה שאמרו לו לחוני המעגל: התפלל שירדו גשמים! אמר להם: צאו והכניסו תנורי פסחים בשביל שלא ימוקו.⁵¹ התפלל ולא ירדו גשמים. מה עשה? עג עוגה ועמד בתוכה, ואמר לפניו: רבונו של עולם! בניך שמו פניהם עלי שאני כבן בית לפניך, נשבע אני בשמך הגדול שאיני זו מכאן עד שתרחם על בניך. התחילו גשמים מנטפין, אמר: לא כך שאלתי, אלא גשמי בורות שיחין ומערות. התחילו לירד בזעף, אמר: לא כך שאלתי, אלא גשמי רצון ברכה ונדבה. ירדו כתקנן, עד שיצאו ישראל מירושלים להר הבית מפני הגשמים. באו ואמרו לו: כשם שהתפללת עליהם שירדו, כך התפלל שילכו להן! - אמר להם: צאו וראו אם נמחית אבן הטועין.⁵² שלח לו שמעון בן שטח: אלמלא חוני אתה גוזרני עליך נידוי, אבל מה אעשה לך שאתה מתחטא לפני המקום ועושה לך רצונך, כבן שהוא מתחטא על אביו ועושה לו רצונו, ועליך הכתוב אומר "ישמח אביך ואמך ותגל יולדתך" (משלי כ"ג ה).⁵³

תלמוד בבלי מסכת שבת דף ל עמוד ב - לא עמוד א

אמרו חכמים: לעולם יהא אדם ענוותן כהלל ואל יהא קפדן כשמאי. מעשה בשני בני אדם שהמרו זה את זה (התערבו זה עם זה), אמרו: כל מי שילך ויקניט את הלל - יטול ארבע מאות זוז. אמר אחד מהם: אני אקניטנו. אותו היום ערב שבת היה, והלל חפף את ראשו. הלך ועבר על פתח ביתו, אמר: מי כאן הלל? מי כאן הלל?⁵⁴ נתעטף ויצא לקראתו. אמר לו: בני, מה אתה מבקש? אמר לו: שאלה יש לי לשאול. אמר לו: שאל בני, שאל! - מפני מה ראשיהן של בבליים סגלגלות? - אמר לו: בני, שאלה גדולה שאלת - מפני שאין להם חיות פקחות.⁵⁵ הלך והמתין שעה אחת, חזר ואמר: מי כאן הלל? מי כאן הלל? נתעטף ויצא לקראתו. אמר לו: בני, מה אתה מבקש? אמר לו: שאלה יש לי לשאול. אמר לו: שאל בני, שאל! - מפני מה עיניהן של תרמודיין⁵⁶ טרוטות? אמר לו: בני, שאלה גדולה שאלת - מפני שדרין בין החולות.⁵⁷ הלך והמתין שעה אחת, חזר ואמר: מי כאן הלל? מי כאן הלל? נתעטף ויצא לקראתו. אמר לו: בני, מה אתה מבקש? - אמר לו: שאלה יש לי לשאול. - אמר

⁵¹ תנורים שהיו מונחים בחצרות והיו עשויים חרס היכולים להיפגע מהגשם.

⁵² אבן מיוחדת הייתה בירושלים בתקופת המקדש וכל מי שאיבד דבר או מצא דבר היה עומד עליה ומכריז על אבדתו או מציאתו. המונח "נמחית אבן הטועין" משמעותו האם האבן כבר כוסתה כולה במים.

⁵³ כעסו של שמעון בן שטח נובע ככל הנראה משום שפעולתו של חוני הייתה קרובה למאגיה. כלומר חוני נעמד בתוך עיגול והכריח את האל לעשות כרצונו. פעולה כזו הכופה על האל היא אסורה אלא כפי שאומר שמעון בן-שטח, חוני המעגל היה בעל מעמד מיוחד אצל האל ולכן יכול היה לעשות מה שאסור לאחרים.

⁵⁴ הלל נשיא היה וצורת הפנייה הזו יש בה משום השפלה ועלבון

⁵⁵ הכוונה היא למיילדות טובות. כלומר מכיוון שהמיילדות לא טובות הראש יוצא לא כמו שצריך.

⁵⁶ ככל הנראה הכוונה היא למקום המכונה "תדמור" שזהו נווה מדבר במדבר הסורי.

⁵⁷ משמעות השאלה היא מדוע העיניים שלהם רכות והתשובה היא מפני שהם גרים בחולות והחול נכנס להם כל הזמן לעיניים.

לו: שאל בני, שאל! - מפני מה רגליהם של אפרקיים רחבות? - אמר לו: בני, שאלה גדולה שאלת - מפני שדרין בין בצעי המים. - אמר לו: שאלות הרבה יש לי לשאול, ומתירא אני שמא תכעוס. נתעטף וישב לפניו, - אמר לו: כל שאלות שיש לך לשאול - שאל. - אמר לו: אתה הוא הלל שקורין אותך נשיא ישראל? - אמר לו: הן. - אמר לו: אם אתה הוא - לא ירבו כמותך בישראל. - אמר לו: בני, מפני מה? - אמר לו: מפני שאבדתי על ידך ארבע מאות זוז. - אמר לו: הוי זהיר ברוחך, כדאי הוא הלל שתאבד על ידו ארבע מאות זוז וארבע מאות זוז - והלל לא יקפיד.

תלמוד בבלי מסכת תענית דף כד עמוד ב - כה עמוד א

אמר רב יהודה אמר רב: בכל יום ויום בת קול יוצאת ואומרת: כל העולם כולו ניזון בשביל חנינא בני וחנינא בני דיו בקב חרובים מערב שבת לערב שבת.⁵⁸ בכל ערב שבת הייתה רגילה אשתו לחמם את התנור ולהעלות בו עשן מבושה.⁵⁹ הייתה לה שכנה רעה שאמרה הרי אני יודעת שאין לה כלום, מה זה כל זה? הלכה ונכנסה לביתה, נתביישה (אשת ר' חנינא) ונסתגרה בעלית הגג. התרחש לה נס וראתה השכנה את התנור שהוא מלא לחם ואגן הלישה מלא בצק. אמרה לה: פלונית, פלונית, הביאי את המרדה שנחרך לחמך. ענתה לה: לשם כך עליתי. [...] אמרה לו אשתו: עד מתי נמשיך לחיות בצער כזה? אמר לה: מה נעשה? (אמר לו): בקש רחמים שיתנו לך משהו. ביקש רחמים, יצאה כמין פיסת יד ונתנה לו רגל שולחן עשויה זהב. ראה (ר' חנינא) בחלומו שעתידים הצדיקים לאכול משולחן זהב בעל שלוש רגליים והוא משולחן שיש לו שתי רגליים. אמר לאשתו: נוח לך שכל העולם יאכל משולחן מושלם ואנו משולחן חסר? אמרה לו: ומה נעשה? בקש רחמים וייקחו (את הרגל) ממך.

גדול היה הנס האחרון יותר מן הראשון שלמדנו: לתת נותנים, לקחת לא לוקחים.

פרקי דרבי אליעזר פרקים א - ב

מעשה בר' אליעזר בן הורקנוס⁶⁰ שהיו לאביו חורשין הרבה והיו חורשין על גבי המענה והוא היה חורש בטרשין,⁶¹ ישב לו והיה בוכה, אמר לו אביו מפני מה אתה בוכה, שמא מצטער אתה שאתה חורש בטרשין עכשיו הרי אתה חורש עמנו על גבי המענה.

⁵⁸ ר' חנינא בן דוסא היה ידוע כעני גדול וכמי שמסתפק במועט.

⁵⁹ מכיוון שהתביישה בכך שאין לה מה לאפות הייתה מעלה סתם עשן שיחשבו שכנותיה כי גם היא אופה.

⁶⁰ הסיפור הזה מתאר את ראשיתו של ר' אליעזר בן הורקנוס, כלומר מה הייתה שרשרת האירועים שהובילה אותו ללימוד התורה.

⁶¹ מענה=אדמה שטוחה ונוחה לחריש, טרשים=אדמה קשה לחריש.

ישב לו על גבי המענה והיה בוכה אמי לו אביו מפני מה אתה בוכה שמא מצטער אתה שאתה חורש על גבי המענה, אמר לו: לא, אמר לו: ולמה אתה בוכה, אמר לו איני בוכה אלא שאני מבקש ללמוד תורה, אמר לו והרי בן שמונה ועשרים שנה אתה ואתה מבקש ללמוד תורה? אלא קח לך אישה והוליד בנים ואתה מוליכן לבית הספר.

עשה שתי שבתות שלא טעם כלום עד שנגלה עליו אליהו זכור לטוב אמר לו: בן הורקנוס מפני מה אתה בוכה? אמר לו: מפני שאני מבקש ללמוד תורה, אמר לו: אם אתה מבקש ללמוד תורה, עלה לך לירושלים אצל רבן יוחנן בן זכאי. עמד ועלה לו אל ירושלים אצל רבן יוחנן בן זכאי. ישב לפניו והיה בוכה. אמר לו: מפני מה אתה בוכה? אמר לו: מפני שאני מבקש ללמוד תורה. אמר לו: בן מי אתה? לא רצה להגיד לו. אמר לו: מימך לא למדת לא קריאת שמע ולא תפלה ולא ברכת המזון⁶², אמר לו: לאו, עמד ולמדו שלשתן.

ישב לו והיה בוכה, אמר לו: מפני מה אתה בוכה? אמר לו: מפני שאני מבקש ללמוד תורה עמד ולמדו תורה, והיה אומר לו שתי הלכות כל ימות השבוע, ובשבת היה חוזר עליהן ומדבקן. עשה שמנה ימים ולא טעם כלום עד שעלה ריח פיו לפני רבן יוחנן והעמידו לפניו, ישב לו והיה בוכה. אמר לו: מפני מה אתה בוכה? אמר לו: שהעמדתי לפניך כאדם שהוא מעמיד מלפניו מוכה שחין. אמר לו: בני כשם שעלה ריח פיך מלפני כך יעלה ריח תורה מפיך, אמר לו: בן מי אתה, אמי לו: בן הורקנוס אמר לו: והרי אתה בן גדולי עולם, ולא היית מגיד לי, אמר לו: חיך אתה סועד אצלי.

אמר לו: כבר סעדתי אצל אכסנאי שלי⁶³, אמר לו: ומי הוא האכסנאי שלך? אמר לו: ר' יהושע בן חנניא ורבי יוסי הכהן. שלח (רבן יוחנן) ושאל לפני אכסנאי שלו, אמר להם: אצלכם סעד אליעזר היום? אמרו לו: לאו, והרי יש שמנה ימים שלא טעם כלום, ר' יהושע בן חנניא ור' יוסי הכהן הלכו ואמרו לרבן יוחנן בן זכאי הרי יש לו שמנה ימים שלא טעם כלום.

אמרו בניו של הורקנוס לאביה' עלה לך לירושלים ונדה את בנך אלעזר מנכסיד⁶⁴. ועלה לו לירושלים לנדותו ונמצא שם יום טוב לרבן יוחנן בן זכאי, והיו כל גדולי המדינה סועדים אצלו. [...] אמרו הרי אביו של ר' אליעזר בא, אמר להם (רבן יוחנן): עשו לו מקום והושיבו אותו אצלכם, נתן (רבן יוחנן) עיניו ברי' אליעזר, אמר לו: אמור לנו דבר אחד מן התורה, אמי לו (אלעזר לרי' יוחנן): אמשול לך משל למה הדבר דומה לבור הזה שאינו יכול להוציא מים יותר ממה שהוא מכניס כך איני יכול לומר דברי תורה יותר ממה שקבלתי ממך. אמר לו (רבן יוחנן לאלעזר):

⁶² רבן יוחנן בן זכאי שואל אותו אודות הפעולות הבסיסיות ביותר בסדר התפילות של התקופה. מטרת השאלות היא להראות כי רמת ידיעותיו של ר' אליעזר הייתה אפסית.

⁶³ כלומר כבר אכלתי במלון בו אני מתאכסן.

⁶⁴ שאר הבנים של הורקנוס מבקשים ממנו כי ינדה את אלעזר משום שעזב את הבית ואינו תורם לעבודת המשק.

אמשול לך משל, למה אתה דומה, למעיין שהוא נובע ומוציא מים ויש בכוחו להוציא יתר ממה שאינו נכנס לתוכו, כך אתה יכול לומר דברי תורה יתר ממה שקבל משה מסיני. מר לו (רבן יוחנן לאלעזר): שמא ממני אתה מתביש, הרי אני עומד והולך לי. עמד לו רבן יוחנן בן זכאי והלך לו לחוץ והיה ר' אלעזר יושב ודורש ופניו מאירות כאור החמה וקרניו יוצאות כקרנות משה רבינו, ואין אדם יודע אם יום ואם לילה, בא (רבן יוחנן) מאחריו ונשק לו על ראשו אמר לו: אשריכם אברהם יצחק ויעקב מי יצא מחלציכם. [...] היה רבי אליעזר יושב ודורש ואביו עמד על רגליו, כיון שראה שאביו עומד על רגל נבהל, אמר לו: אבא שב לך שאיני יכול לומר דברי תורה ואתה עומד על רגליך. אמר לו: בני לא על כן באתי אלא לנדותך מנכסי, ועכשיו שבאתי וראיתי השבח הזה הרי אחיך מנודים מהם והם נתונים לך במתנה, אמר לו (אלעזר לאביו): והרי איני שוה כאחד מהם אילו קרקעות בקשתי מלפני הקב"ה הי' לפניו ליתן לי שנאמר "לה' הארץ ומלואה", ואלו כסף בקשתי היה לפניו ליתן לי, שנאמר "לי הכסף ולי הזהב", אמר לא בקשתי מהקב"ה אלא שאזכה לתורה בלבד.

תלמוד בבלי מסכת נדרים דף נ עמוד א

ר' עקיבא התקדשה לו ביתו של בר-כלבא שבוע. הדירה (אביה) הנאה מכל נכסיו.⁶⁵ הלכה ונישאה לו. בסתיו היו גרים במתבן, היה מוציא לה תבן משערותיה. אמר לה: אם היה לי הייתי נותן לך ירושלים של זהב.⁶⁶

בא אליהו ונדמה להם כאדם והיה קורא בפתח. אמר להם: הבו לי מעט תבן שילדה אשתי ואין לי במה להשכיבה. אמר לה ר' עקיבא לאשתו: ראי אדם שאפילו תבן אין לו. אמרה לו: לך ולמד אצל הרב. הלך שתים-עשרה שנה לפני ר' אליעזר ור' יהושע. בתום שתים עשרה שנה בא לביתו. שמע מאחורי ביתו שאמר רשע אחד לאשתו יפה עשה לך בעלך; אחד שאינו שווה לך, ועוד שהשאיר אותך אלמנה חיה כל אותן השנים. אמרה לו: אם יציית לי ילך שתים עשרה שנים נוספות. אמר: הואיל ונתנה לי רשות אחזור לאחור. הלך והיה שתים עשרה שנים נוספות. שב

⁶⁵ כלבא שבוע היה מעשירי ירושלים בדור החורבן. כאשר הוא שמע כי ביתו מתכוונת להינשא לעקיבא שהיה באותה תקופה (על פי מסורות נוספות) רועה הצאן של כלבא שבוע ובור מוחלט, הוא נדר נדר בו הוא נישל את בתו מכל נכסיו.

⁶⁶ נכוונה היא לתכשיט יפה העשוי זהב ועליו חקוקה העיר ירושלים.

בעשרים וארבע אלפי זוגות תלמידים. יצא כל העולם לקראתו. גם היא קמה לצאת לקראתו. אמר לה אותו רשע: ואת לאן? אמרה לו: "יודע צדיק נפש בהמתו". באה להראות לפניו והיו דוחפים אותה תלמידיו. אמר להם: הניחו לה - שלי ושלכם שלה הוא. שמע כלבא שבוע ובא ושאל על נדרו והתיר לו.

תלמוד בבלי מסכת בבא מציעא דף נט עמוד א-ב

למדנו שם: חתכו חוליות ונתן חול בין חוליא לחוליא ר' אליעזר מטהר וחכמים מטמאין.⁶⁷ וזה הוא תנור של עכנאי.⁶⁸ מהו עכנאי? - אמר רב יהודה אמר שמואל: שהקיפו דברים כעכנא זו, וטמאוהו. תנא (למדנו): באותו היום השיב רבי אליעזר כל תשובות שבעולם ולא קיבלו ממנו.

אמר להם: אם הלכה כמותי - חרוב זה יוכיח. נעקר חרוב ממקומו מאה אמה, אמרו לו: אין מביאין ראיה מן החרוב.

חזר ואמר להם: אם הלכה כמותי - אמת המים יוכיחו. חזרו אמת המים לאחוריהם. אמרו לו: אין מביאין ראיה מאמת המים.

חזר ואמר להם: אם הלכה כמותי - כותלי בית המדרש יוכיחו. הטו כותלי בית המדרש ליפול. גער בהם רבי יהושע, אמר להם: אם תלמידי חכמים מנצחים זה את זה בהלכה - אתם מה טיבכם? לא נפלו מפני כבודו של רבי יהושע, ולא זקפו מפני כבודו של רבי אליעזר, ועדין מטיין ועומדין.

חזר ואמר להם: אם הלכה כמותי - מן השמים יוכיחו. יצאתה בת קול ואמרה: מה לכם אצל רבי אליעזר שהלכה כמותו בכל מקום! עמד רבי יהושע על רגליו ואמר: "לא בשמים היא" (דברים ל' י"ב)⁶⁹. [...] אמר רבי ירמיה: שכבר מאז שנתנה תורה מהר סיני, אין אנו משגיחין בבת קול, שכבר כתבת בהר סיני בתורה "אחרי רבים להטות". (שמות כ"ג ב').⁷⁰

⁶⁷ הדיון כאן מתייחס לסוג מסוים של תנור הבנוי מחוליות חרס המוצמדות ומודבקות זו לזו. השאלה הנדונה היא האם סוג כזה של תנור מקבל טומאה (כלומר יכול להפוך לטמא) כאשר נגמרת בנייתו או לא. עמדתו של ר' אליעזר היא שתנור זה אינו מקבל טומאה ואילו חכמים סוברים שכן. המחלקות הפשוטה הזו הופכת לוויכוח מר בין שני הצדדים המערבים במהלך הדיון ביניהם כוחות על טבעיים כאשר השאלה הופכת משאלה על סוג מסוים של תנור לדיון תיאולוגי אודות סמכותם של חכמים.

⁶⁸ סוג זה של תנור נקרא עכנאי על שם הנחש - כלומר צורת פתחו היא עגולה ודומה למעין נחש המצליח להכניס את זנבו לתוך פיו.

⁶⁹ הפסוק המלא הוא: "לא בשמים הוא לאמר מי יעלה לנו השמימה ויקחה לנו וישמענו אתה ונעשה" (דברים פרק ל' פסוק יב).

⁷⁰ משמעות דבריו היא שמאז שניתנה תורה מן השמיים אין לשמיים זכות התערבות במנגנוני הכרעת ההלכה. הדרך היחידה להכריע בעניינים אלו היא בשיטות של הכרעה על פי רוב בתוך המוסדות ההלכתיים המקובלים (סנהדרין, נשיאות). התערבויות שמימיות אינן יכולות להיות בעלות משקל בעת הכרעת הלכה.

פגש רבי נתן את אליהו (הנביא), אמר לו: מה עשה הקדוש ברוך הוא באותה השעה? - אמר לו: חייך ואמר נצחוני בני, נצחוני בני.

אמרו: אותו היום הביאו כל טהרות שטיהר רבי אליעזר ושרפום באש, ונמנו עליו וברכוהו (נידוהו).⁷¹ ואמרו: מי ילך ויודיעו? - אמר להם רבי עקיבא: אני אלך, שמא ילך אדם שאינו הגון ויודיעו, ונמצא מחריב את כל העולם כולו.⁷² מה עשה רבי עקיבא? לבש שחורים, ונתעטף שחורים, וישב לפניו בריחוק ארבע אמות.⁷³ - אמר לו רבי אליעזר: עקיבא, מה יום מיומיים? - אמר לו: רבי, כמדומה לי שחברים בדילים ממך. - אף הוא קרע בגדיו וחלץ מנעליו, ונשמט וישב על גבי קרקע. זלגו עיניו דמעות, לקה העולם שלישי בזיתים, ושליש בחטים, ושליש בשעורים. ויש אומרים: אף בצק שבידי אשה טפח.

למדנו: אך גדול היה באותו היום, שבכל מקום שנתן בו עיניו רבי אליעזר נשרף. ואף רבן גמליאל היה בא בספינה, עמד עליו נחשול לטבעו.⁷⁴ אמר: כמדומה לי שאין זה אלא בשביל רבי אליעזר בן הורקנוס. עמד על רגליו ואמר: רבונו של עולם, גלוי וידוע לפניך שלא לכבודי עשיתי, ולא לכבוד בית אבא עשיתי, אלא לכבודך, שלא ירבו מחלוקות בישראל. נח הים מזעפו.

אימא שלום אשתו של רבי אליעזר אחותו של רבן גמליאל הייתה. מאותו מעשה ואילך לא הייתה מניחה לרבי אליעזר ליפול על פניו.⁷⁵ אותו היום ראש חודש היה, והתחלף לה בין מלא לחסר.⁷⁶ מצאה שנפל על פניו, אמרה לו: קום, הרגת את אחי. מיד לאחר מכן יצא קול מבית רבן גמליאל שמת (רבן גמליאל). אמר לה: מהיכן ידעת? אמרה ליה: כך מקובלני מבית אבי אבא: כל השערים ננעלים חוץ משערי אונאה (=צער).

⁷¹ ר' אליעזר סירב לקבל את הכרעת הרוב הבאה לידי ביטוי בעמדתם של חכמים ולכן הוא נודה על ידיהם. משמעותו של הנידוי היא חריפה מאוד וכוללת למעשה הרחקה של המנודה מכל מנגנוני החיים המוכרים הן אלו הדתיים (תפילה ולימוד) הן החברתיים (אין אוכלים איתו, אין מספידים עליו ועוד).

⁷² ר' עקיבא היה תלמידו של ר' אליעזר ולפיכך לקח על עצמו את משימת הנידוי. חששו היה שעוצמת צערו של ר' אליעזר עלולה לפגוע בעולם עצמו ולכן יש לבר את הדבר בזהירות ובעדינות. עדות לעדינותו ניתן למצוא באופן בו בחר ר' עקיבא להתנסח "כמדומה לי שחברים בדלים ממך".

⁷³ מי שנידו אותו חייבים למור ממנו מרחק של ארבע אמות (בערך שני מטרים). קריעת הבגדים קשורה לכך המנודה חייב לנהוג כאבל כל תקופת הנידוי.

⁷⁴ רבן גמליאל היה נשיא הסנהדרין ולפיכך אחראי ישיר לנידוי של ר' אליעזר. הוא היה גם גיסו של ר' אליעזר (אמא שלום הייתה אחותו של רבן גמליאל ואשתו של ר' אליעזר).

⁷⁵ הכוונה היא לתפילת נפילת אפיים שהיא תפילה אישית באופייה ובה אדם יכול לבקש בקשות אישיות. אמא שלום שמרה על בעלה שלא יתפלל תפילה זו משום שהיא ידעה שבקשתו תהייה שרבן גמליאל יפגע. היא גם ידעה שתפילתו תענה.

⁷⁶ בראש חודש תפילת נפילת אפיים אסורה ולכן לא השגיחה עליו. הבעיה היא שהיא טעתה בתאריך (התחלף לה חודש מלא בחודש חסר) ולכן באותו היום למעשה לא היה ראש חודש ור' אליעזר נפל על פניו.

תלמוד בבלי מסכת תענית דף כא עמוד א

אמרו עליו על נחום איש גז-זו⁷⁷ שהיה סומא משתי עיניו, גדם משתי ידיו, קיטע משתי רגליו, וכל גופו מלא שחין, והיה מוטל בבית רעוע ורגלי מיטתו מונחין בספלין של מים כדי שלא יעלו עליו נמלים. פעם אחת הייתה מיטתו מונחת בבית רעוע. בקשו תלמידיו לפנות מיטתו ואחר כך לפנות את הכלים. אמר להם: בניי, פנו את הכלים ואחר כך פנו את מיטתי. שמובטח לכם שכל זמן שאני בבית - אין הבית נופל. פינו את הכלים ואחר כך פנו את מיטתו, ונפל הבית. אמרו לו תלמידיו: רבי! וכי מאחר שצדיק גמור אתה, למה עלתה לך כך? - אמר להם: בניי, אני גרמתי לעצמי. שפעם אחת הייתי מהלך בדרך לבית חמי, והיה עמי משא שלשה חמורים, אחד של מאכל ואחד של משתה ואחד של מיני מגדים. בא עני אחד ועמד לי בדרך, ואמר לי: רבי פרנסני. - אמרתי לו: המתן עד שאפרוק מן החמור. לא הספקתי לפרוק מן החמור עד שיצתה נשמתו. הלכתי ונפלתי על פניו, ואמרתי: עיני שלא חסו על עיניך - יסומו, ידי שלא חסו על ידיך - יתגדמו, רגלי שלא חסו על רגליך - יתקטעו. ולא נתקררה דעתי עד שאמרתי: כל גופי יהא מלא שחין. אמרו לו: אוי לנו שראינוך בכך! - אמר להם: אוי לי אם לא ראיתוני בכך.

ומדוע קראו לו נחום איש גז-זו? שכל דבר שהיה מגיע לפניו היה אומר גם זו לטובה. פעם אחת רצו לשלוח ישראל דורון לקיסר. אמרו מי ילך? ילך נחום איש גמזו שמלומד בניסים הוא נתנו לו כלי מלא באבנים טובות ומרגליות. הלך ולן בבית אחד. בלילה קמו תושבי הבית ולקחו את (תוכן) הכלי ומלאו אותו עפר. [למחר כאשר ראה אמר גם זו לטובה]. כאשר הגיע רצה הקיסר להרוג את כולם, אמר: לועגים לי היהודים. בא אליהו הנביא ונראה לו כאחד מהם, אמר לו: אולי זהו עפרו של אברהם אביהם שכאשר זורקים אותו הופך לכלי נשק⁷⁸ [...]. היתה מדינה אחת שלא הצליחו לכבושה לקחו מהעפר וכבשו אותה. עלו לבית הגנזים ומלאו את הכלי אבנים טובות ומרגליות ושלחו אותו בכבוד רב. כאשר ראו אותו אנשי אותו הבית שאלו מה קרה לך שעשו לך כבוד כזה?⁷⁹ אמר להם מה שלקחתי מכאן העברתי לשם. הרסו את הדירה והביאו לקיסר אמרו לו: העפר שהיה כאן שלנו הוא. בדקו ולא נמצא והרגו אותם.

איכה רבה (וילנא) פרשה א

אשה אחת באה לפני ר' אלעזר, אמרה לו ראיתי (בחלומי) שקורת ביתי נפקעה,

אמר לה אותה אישה תלד בן זכר

⁷⁷ נחום איש גמזו – תנא בן הדור השני (מורהו של ר' עקיבא). נקרא ככל הנראה על שם עירו גמזו בקרבת לוד.

⁷⁸ הכוונה היא למעין עפר מיתולוגי בעל כוחות מאגיים היכול להפוך לכלי נשק עם זריקתו לאוויר.

⁷⁹ אנשי הבית בו הוא לך בדרכו לקיסר נדהמו לראות אותו בשובו עם כל המתנות שנתן לו הקיסר.

הלכה וכך היה לה
באה בפעם אחרת לשאול אותו אמרה לו קורת ביתי פקעה,
אמר לה את יולדת בן זכר
הלכה וכך היה לה,
באה פעם נוספת, פעם שלישית מצאה את תלמידיו יושבים סביב הספר ורבים אינו עימם,
אמרה להם היכן הוא רבכם?
אמרו לה מה את רוצה ממנו?
אמרה להם אולי אתם חכמים ויכולים לפתור את חלומי כפי שעשה זאת רבכם
אמרו לה אמרי לנו מה את רוצה ואנחנו פותרים לך,
אמרה להם ראיתי בחלומי אותה אישה⁸⁰ שקורת ביתה פקעה
אמרו לה אותה אישה תקבור את בעלה
וכאשר יצאה מהם הייתה מייללת,
שמע רבי אלעזר אמר להם למה אותה אישה מייללת?
אמרו לו אותה אישה באה לשאול אותך ולא היית,
אמר לתלמידיו אותה אישה מה באה לשאול,
אמרו לו לפתור חלום,
אמר להם ומה אמרתם לה?
אמרו לו כך וכך,
אמר להם איבדתם אדם לא כך כתוב "ויהי כאשר פתר לנו כן היה" (בראשית מ"א), ולא כך אמר
ר' יוחנן החלום הולך אחר פתרונו.

בבא מציעא דף פ"ד עמוד א'

יום אחד שחה רבי יוחנן בירדן, ראה אותו ריש לקיש וקפץ לירדן אחריו⁸¹,
אמר לו (ר' יוחנן לריש לקיש): גבורתך לתורה!
אמר לו (ריש לקיש לר' יוחנן): יופיך לנשים!⁸²
אמר לו (ר' יוחנן לריש לקיש): אם תחזור בדך⁸³ אתן לך את אחותי שיפה היא ממני.

⁸⁰ בביטוי "אותה אישה" כוונתה לעצמה.

⁸¹ ר' יוחנן (או בכינויו ר' יוחנן בן הנפח) היה מגדולי החכמים בדור השני לתנאים. ריש לקיש או בשמו המלא שמעון בן לקיש היה איש בעל גוף והשתתף כלוחם בקרבות עם חיות טרף בזירה הרומית.

⁸² ר' יוחנן היה מפורסם ביופיו הרב אם כי במקומות שונים נרמז כי ליופי זה היו קווים נשיים.

קיבל עליו (ריש לקיש לחזור בתשובה).

רצה לחזור ולהביא בגדיו, ולא יכל.⁸⁴

חזר (ריש לקיש) קרא ושנה ונעשה אדם גדול.

יום אחד היו חלוקים בבית המדרש, הסייף והסכין והפגיון והרומח ומגל יד ומגל קציר, מאמתי מקבלין טומאה? משעת גמר מלאכתן. ומתי הוא גמר מלאכתן? רבי יוחנן אמר: משיצרפם בכבשן.

ריש לקיש אמר: משיצחצחן במים.⁸⁵

אמר לו (ר' יוחנן לריש לקיש): ליסטים מבין בליסטיות.⁸⁶

אמר לו (ריש לקיש לר' יוחנן): ומה הועלת לי? שם קראו לי רבי וכאן קראו לי רבי.⁸⁷

אמר לו: הועלתי לך שהקרבתך תחת כנפי השכינה.

חלשה דעתו של רבי יוחנן, וחלה ריש לקיש.

באה אחותו⁸⁸ ובכתה, אמרה לו: עשה בשביל בני,⁸⁹

אמר לה: "עזבה יתומיך אני אחיה" (ירמיהו מ"ט י"א).

עשה בשביל אלמנותי, אמר לה: "ואלמנותיך עלי תבטחי" (ירמיהו מ"ט י"א).

נחה נפשו של רבי שמעון בן לקיש, והיה מצטער רבי יוחנן אחריו הרבה.

אמרו רבנן: מי יבוא להשיב דעתו? יבוא רבי אלעזר בן פדת, שדבריו מחודדין.

בא וישב לפניו. על כל דבר שהיה אומר רבי יוחנן היה מביא כתוב שמסייע לו.

אמר: אתה כבן לקיש? בן לקיש כאשר היה שומע ממני דבר היה מקשה לי עשרים וארבע שאלות

ומשיב עשרים וארבעה תרוצים, וממילא העניין היה מתרווח. ואתה מביא מקור שמסייע לי? וכי

איני יודע לבד שיפה אמרתי?

⁸³ אם תחזור בתשובה.

⁸⁴ מרגע בו הוא קיבל עליו את התורה גופו הפך לכה חלש עד שלא היה לו כוח אפילו לחזור ולקחת את בגדיו. הדימוי הזה של חולשה גופנית כתוצאה מלימוד תורה הוא רווח בספרות חז"ל.

⁸⁵ בבית המדרש התעוררה קושיה: חרבות וסכינים ממתני הם מקבלים טומאה? כלומר מתי נגמרת הכנתם והם נחשבים לכלי לכל דבר ולפיכך יכולים לקבל טומאה. ר' יוחנן טוען כי מהרגע בו הנפח העביר את הברזל באש ואילו ריש לקיש חולק עליו וסבור כי רק לאחר שהכלי יוצא מהאש ומוכנס למים על מנת לחשלו ולצננו, רק מאז יש עליו של כלי והוא מקבל טומאה.

⁸⁶ ר' יוחנן עולב פוגע בריש לקיש הוא אומר לו שמכיוון שהוא היה בעבר ליסטים, כלומר פושע ולוחם בזירה, הרי שהוא מבין בכלים אלו (סכין, רומח וכדומה). בדבר זה עובר ר' יוחנן על האיסור להזכיר לחזור בתשובה את עברו כדי לא לפגוע בו

⁸⁷ ריש לקיש הפגוע אומר לר' יוחנן מה עזרת לי? לפני שחזרתי בתשובה הייתי הטוב ביותר וגם כאן (לאחר שחזרתי בתשובה) אני הטוב ביותר.

⁸⁸ אחותו של ר' יוחנן ואשתו של ריש לקיש.

⁸⁹ היא יודעת שהפגיעה שפגע ר' יוחנן בריש לקיש היא כה קשה עד שהיא תוביל למותו של בעלה, ריש לקיש.

היה הולך וקורע בגדיו ובוכה, היכן אתה בן לקיש? היכן אתה בן לקיש? והיה צווח עד שנטרפה דעתו, בקשו עליו רבנן רחמים, ומת.

תלמוד בבלי מסכת תענית דף ה עמוד ב דף - ו' עמוד א

אמשול לך משל, למה הדבר דומה - לאדם שהיה הולך במדבר והיה רעב ועיף וצמא, ומצא אילן שפירותיו מתוקין וצלו נאה, ואמת המים עוברת תחתיו. אכל מפירותיו, ושתה ממימיו, וישב בצילו. וכשביקש לילך, אמר: אילן אילן, במה אברכך? אם אומר לך שיהו פירותיך מתוקין - הרי פירותיך מתוקין, שיהא צילך נאה - הרי צילך נאה, שתהא אמת המים עוברת תחתך - הרי אמת המים עוברת תחתך. אלא: יהי רצון שכל נטיעות שנוטעין ממך יהיו כמותך.

תלמוד בבלי מסכת כתובות דף סב עמוד ב

רבי חנניה בן חכינאי [...] הלך וישב שתיים-עשרה שנה בבית מדרשו של רב עד שהשתנו שבילי עירו ולא ידע לשוב לביתו. הלך וישב על גדת הנהר. שמע מישהי אומרת "בת חכינאי, בת חכינאי מלאי כדך ונלך". אמר: זוהי בתי. הלך אחריה הייתה יושבת אשתו ומנפה קמח, הרימה את עיניה וראתה אותו שמח לבה ופרחה רוחה (מתה). אמר לפניו: ריבונו של עולם, ענייה זו זה שכרה? ביקש עליה רחמים והחייה אותה.

ויקרא רבה (מרגליות) פרשה ח

מטרונה⁹⁰ שאלה את ר' יוסי בן חלפותא אמרה לו: לכמה ימים ברא הקב"ה את עולמו? אמר לה לששה ימים, כתיב "כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ" (שמות ל"א י"ז). אמרה לו: מכאן ואילך מה יושב ועושה? אמר לה: יושב ומזווג זיווגים; בתו שלפלוני לפלוני, אשתו שלפלוני לפלוני, ממונו שלפלוני לפלוני. אמרה לו: כמה עבדים וכמה שפחות יש לי ולשעה קלה אני מזווגתן. אמר לה: אם קלה היא בעיניך קשה היא לפני המקום כקריעת ים סוף. [...] הלך לו ר' יוסי בן חלפותא לביתו. מה עשתה, שלחה והביאה אלף עבדים ואלף שפחות והעמידה אותן שורות שורות, אמרה להם פלוני ישא פלונית ופלונית תישא פלוני. בבוקר באו לפניו זה פאוע ראשו, זה עיוורת

⁹⁰ המטרונה היא דמות המופיעה רבות בספרות חז"ל, לרוב במסגרת דיאלוגים ווכחניים עם חכמי התלמוד. ככל הנראה מדובר באישה ממוצא נוכרי (רומית) בעלת מעמד גבוה המופיעה כמעין שותפה המקנטרת את החכמים ומנסה לערער על אמונתם.

עינו, וזה שבורה ידו, וזה שבורה רגלו. דין אמר אין אני רוצה בזאת, וזו אמרה אין אני רוצה בזה. שלחה לו ואמרה לו יפה תורתכם נאה ומשובחת. אמ' לה לא כך אמרתי לך אם קלה היא בעיניך קשה לפני המקום כקריעת ים סוף.

תלמוד בבלי מסכת מנחות דף מד עמוד א

מעשה באדם אחר שהיה זהיר במצות ציצית, שמע שיש זונה בכרכי הים שנוטלת ד' מאות זהובים בשכרה, שיגר לה ארבע מאות זהובים וקבע לה זמן. כשהגיע זמנו, בא וישב על הפתח. נכנסה שפחתה ואמרה לה: אותו אדם ששיגר אליך ד' מאות זהובים בא וישב על הפתח, אמרה היא: יכנס, נכנס. הציעה לו שבע מיטות, שש של כסף ואחת של זהב, ובין כל אחת ואחת סולם של כסף ועליונה של זהב, עלתה וישבה על גבי עליונה כשהיא ערומה, ואף הוא עלה לישוב ערום כנגדה, באו ד' ציציותיו וטפחו לו על פניו, נשמט וישב לו על גבי קרקע, ואף היא נשמטה וישבה על גבי קרקע. אמרה לו: גפה של רומי, שאיני מניחתך עד שתאמר לי מה מום ראית בי.⁹¹ אמר לה: העבודה⁹², שלא ראיתי אשה יפה כמותך, אלא מצוה אחת ציונו ה' אלהינו וציצית שמה, וכתוב בה (במדבר ט"ו) אני ה' אלהיכם שתי פעמים, אני הוא שעתיד ליפרע ואני הוא שעתיד לשלם שכר, עכשיו נדמו עלי (כנפות הציצית) כארבעה עדים. אמרה לו: איני מניחך עד שתאמר לי מה שמך ומה שם עירך ומה שם רבך ומה שם מדרשך שאתה למד בו תורה, כתב ונתן בידה. עמדה וחילקה כל נכסיה, שליש למלכות ושליש לעניים ושליש נטלה בידה, חוץ מאותן מצעות, ובאה לבית מדרשו של ר' חייא. אמרה לו: רבי, צוה עלי ויעשוני גיורת, אמר לה: בתי, שמא עיניך נתת באחד מן התלמידים? הוציאה כתב מידה ונתנה לו, אמר לה: לכי זכי במקחך, אותן מצעות שהציעה לו באיסור הציעה לו בהיתר, זה מתן שכרו בעולם הזה, ולעולם הבא איני יודע כמה.

תלמוד בבלי מסכת סנהדרין דף צא עמוד א – עמוד ב

אמר ליה אנטונינוס לרבי⁹³: גוף ונשמה יכולין לפטור עצמן מן הדין, כיצד? גוף אומר: נשמה חטאת, שמיום שפירשה ממני - הריני מוטל כאבן דומם בקבר. ונשמה אומרת: גוף חטא, שמיום

⁹¹ "גפה של רומי" היא לשון שבועה – כלומר הזונה השביעה את האיש בשם מלכותה של רומי שיגלה לה איזה מום הוא מצא בה שגרם לו להימנע מקיום יחסי מין עימה.

⁹² "העבודה" גם זו לשון שבועה.

⁹³ הקיסר הרומי העונה לשם זה הוא אנטונינוס פיוס (הצדיק), ששלט בין השנים 138 עד 161 לספירה. עם זאת לא ברור האם הכוונה היא ממש אליו או לאחד מצאצאיו ויורשיו. רבי המופיע כאן הוא רבי יהודה, ככל הנראה הכוונה היא לרבי יהודה הנשיא. מפגש ממשי בין שתי הדומיות הללו לא יכול היה להתקיים עקב פערי השנים ביניהם עם זאת בתלמוד ובמדרשים מתוארים מפגשים רבים בין השניים המאופיינים בחיבה והערכה רבה בין הדוברים.

שפירשתי ממנו - הריני פורחת באוויר כצפור. אמר לו (רבי לאנטונינוס), אמשול לך משל, למה הדבר דומה: למלך בשר ודם, שהיה לו פרדס נאה, והיה בו בכורות נאות, והושיב בו שני שומרים, אחד חיגר ואחד סומא. אמר לו חיגר לסומא: בכורות נאות אני רואה בפרדס. בא והרכיבני ונביאם לאכלם. רכב חיגר על גבי סומא, והביאום ואכלום. לימים בא בעל פרדס. אמר להן: בכורות נאות היכן הן? - אמר לו חיגר: כלום יש לי רגלים להלך בהן? - אמר לו סומא: כלום יש לי עינים לראות? מה עשה (בעל הבית) - הרכיב חיגר על גבי סומא ודן אותם כאחד. אף הקדוש ברוך הוא מביא נשמה וזורקה בגוף, ודן אותם כאחד.

תלמוד בבלי מסכת תענית דף כ עמוד א – עמוד ב

למדו חכמים: לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהא קשה כארז. מעשה שבא רבי אלעזר בן רבי שמעון⁹⁴ ממגדל גדור⁹⁵ מבית רבו, והיה רכוב על חמור ומטייל על שפת נהר, ושמח שמחה גדולה, והיתה דעתו גסה עליו מפני שלמד תורה הרבה. נודמן לו אדם אחד שהיה מכוער ביותר. אמר לו (המכוער לר' אלעזר): שלום עליך רבי! ולא החזיר לו. אמר לו (ר' אלעזר למכוער): ריקה, כמה מכוער אותו האיש! שמא כל בני עירך מכוערין כמותך? אמר לו: איני יודע, אלא לך ואמור לאומן שעשאני כמה מכוער כלי זה שעשית. כיון שידע בעצמו שחטא ירד מן החמור ונשתטח לפניו, ואמר לו: נענית לך, מחול לי! - אמר לו: איני מוחל לך עד שתלך לאומן שעשאני ואמור לו כמה מכוער כלי זה שעשית. היה מטייל אחריו עד שהגיע לעירו. יצאו בני עירו לקראתו, והיו אומרים לו: שלום עליך רבי רבי, מורי מורי! אמר להם: למי אתם קורין רבי רבי? - אמרו לו: לזה שמטייל אחרריך. אמר להם: אם זה רבי - אל ירבו כמותו בישראל. - אמרו לו: מפני מה? - אמר להם: כך וכך עשה לי. - אמרו לו: אף על פי כן, מחול לו, שאדם גדול בתורה הוא. אמר להם: בשבילכם הריני מוחל לו. ובלבד שלא יהא רגיל לעשות כן. מיד נכנס רבי אלעזר בן רבי שמעון ודרש: לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהא קשה כארז, ולפיכך זכה קנה ליטול הימנה קולמוס לכתוב בו ספר תורה תפילין ומזוזות.

בבא-מציעא, דף פ"ג עמוד ב

ר' אלעזר בן ר' שמעון פגש ממונה של המלכות שהיה לוכד גנבים. אמר לו: איך אתה יכול לתופסם, האם לא נמשלו [הגנבים] לחיות? [...] שמא תפסת צדיק ושחררת רשע. אמר לו (הממונה

⁹⁴ הכוונה היא ר' אלעזר בנו של ר' שמעון בר יוחאי, תנא בן הדור החמישי.

⁹⁵ ישוב קטן ממזרח לכנרת ליד אל-חמא.

לר' אלעזר): ומה אעשה, צו המלך הוא. אמר (ר' אלעזר לממונה): בוא אלמדך מה תעשה, לך בארבע שעות לחנות [היין]⁹⁶, אם תראה אדם השותה יין ומחזיק כוס ונראה מנמנם, שאל עליו, אם תלמיד חכם הוא הרי שסיים ללמוד ולכן מנמנם. ואם פועל יום הוא הרי שהקדים ועבד עבודתו ואם פועל לילה הוא – רידד חוטי נחושת⁹⁷ ואם לא הרי שהוא גנב ויש לתופסו. נשמעה עצתו בבית המלך ואמרו 'קורא האגרת יהיה גם המבצע'. הביאו את ר' אלעזר בן ר' שמעון והיה תופס גנבים. שלח לו יהושע בן קרחה: חומץ בן יין, עד מתי אתה מוסר עמו של אלוהינו להריגה? שלח לו: קוצים אני מכלה מן הכרם. שלח לו: יבוא בעל הכרם ויכלה את קוציו. יום אחד פגש בו כובס אחד קרא לו חומץ בן יין. אמר (ר' אלעזר): משהתחצף כך – משמע רשע הוא, אמר להם תפסוהו, תפסוהו. לאחר שנחה דעתו הלך אחריו לשחררו ולא מצאו. קרא עליו 'שמר פיו ולשונו שמר מצרות נפשו'. תלו אותו (את הכובס), עמד (ר' אלעזר) תחת עץ התליה ובכה. אמרו לו: רבי, אל ירע בעיניך, שהוא ובנו בעלו נערה מאורסה ביום הכפורים. הניח ידו על בני מעיו, אמר: שישו בני מעי, שישו! ומה ספיקות שלכם כך, ודאית שלכם על אחת כמה וכמה, מובטח אני בכם שאין רמה ותולעה שולטת בכם. ואפילו כך לא התיישבה דעתו, השקו אותו בסם של שינה והעלו אותו לבית השיש וקרעו את כריסו. היו מוצאים ממנה סלים סלים של שומן ומניחים אותם בשמש תמוז ואב ולא היו מסריחים... קרא על עצמו 'אף בשרי ישכון לבטח'.⁹⁸

ויקרא רבה (מרגליות) פרשה ט

ר' מאיר היה יושב ודורש בערבי שבת. הייתה שם אישה אחת שישבה ושמעה את כל דרשתו. המתינה עד שסיים את דבריו וחזרה לביתה ומצאה שהמנורה כבתה. אמר הלה בעלה: היכן היית? אמרה ישבתי ושמעתי דרשה. אמר לה: אין את חוזרת לכאן עד שתירקי בפני הדרשן. ישבה שבת ראשונה, שבת שנייה ושלישית, אמרה לה שכנתה עד מתי אתם צהובים זה לזה? אבוא אני עמך לדרשן. כיון שראה אותן ר' מאיר צפה ברוח הקודש, אמר להן יש מכן אישה החכמה ללחוש לעין?⁹⁹ אמרה לה שכנתה לכי ורקי בפניו ותהי מותרת לבעלך. כיוון שישבה לפניו אמר לה ר' מאיר האם אין את חכמה ללחוש לעין, אמר לה רוקי בפני שבע פעמים ואני אבריא. ירקה בפניו שבע

⁹⁶ הכוונה היא לבית המרוח, למקום בו שותים יין.

⁹⁷ ככל הנראה, על פי רש"י, רידוד הנחושת היא עבודת לילה וזאת משום שאין היא מעוררת רעש.

⁹⁸ ביחידה האחרונה של הסיפור עורך ר' אלעזר ניסוי מוזר וגרוטסקי בגופו. ר' אלעזר היה ידוע כאדם שמן מאוד והוא פתח את בטנו והוציא ממנה את כל שומנו על מנת לבדוק האם הוא יסריח או לא. ניסיונו נשען על אמונה לפיה שומנו של אדם מהווה מעין אינדיקציה למידת צדיקותו: ככל ששומנו מסריח פחות כך עולה מידת צדיקותו.

⁹⁹ בעת העתיקה רווחה הדעה כי ניתן לרפא מחלות ודלקות עיניים בעזרת רוק. הטכניקה הייתה שאדם יורק או מורח רוק על אינו של החולה ובעזרת התכונות הרפואיות של הרוק החולה נרפא. ר' מאיר שצפה ברוח הקודש את מה שאמר הבעל לאשתו מנסה לחץ אותה ממצוקתה על ידי הפיכת היריקה מאקט של השפלה לפעולה רפואית.

פעמים. אמר לה לכי ואמרי לבעלך אתה אמרת פעם אחת ואני ירקתי שבע פעמים. אמרו לו תלמידיו כך מבזים את התורה? היה לך לבקש מאחד מאיתנו? אמר להם האם אין מספיק למאיר להיות שווה לקונו? שלמדנו שאמר ר' ישמעאל גדול השלום שאפילו שם שנכתב בקדושה ימחה על המים בשביל להטיל שלום בין איש לאשתו.¹⁰⁰

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף יח עמוד ב

מעשה בחסיד אחד שנתן דינר לעני בערב ראש השנה בשנת בצורת והקניטתו אשתו והלך ולן בבית הקברות.¹⁰¹ ושמע שתי רוחות שמספרות זו לזו, אמרה אחת לחברתה: חברתי, בואי ונשוט בעולם ונשמע מאחורי הפרגוד מה פורענות בא לעולם. אמרה לה חברתה: איני יכולה שאני קבורה במחצלת של קנים¹⁰², אלא לכי את ומה שאת שומעת אמרי לי. הלכה היא ושטה ובאה. ואמרה לה חברתה: חברתי, מה שמעת מאחורי הפרגוד? אמרה לה: שמעתי, שכל הזרע ברביעה ראשונה ברד מלקה אותו. הלך הוא וזרע ברביעה שניה. של כל העולם כולו - לקה, שלו - לא לקה. לשנה האחרת הלך ולן בבית הקברות, ושמע אותן שתי רוחות שמספרות זו עם זו. אמרה אחת לחברתה: בואי ונשוט בעולם ונשמע מאחורי הפרגוד מה פורענות בא לעולם. אמרה לה: חברתי, לא כך אמרתי לך: איני יכולה שאני קבורה במחצלת של קנים? אלא לכי את ומה שאת שומעת בואי ואמרי לי. הלכה ושטה ובאה. ואמרה לה חברתה: חברתי, מה שמעת מאחורי הפרגוד? אמרה לה: שמעתי, שכל הזרע ברביעה שניה שדפון מלקה אותו. הלך וזרע ברביעה ראשונה. של כל העולם כולו - נשדף, ושלו לא נשדף. אמרה לו אשתו: מפני מה אשתקד של כל העולם כולו לקה ושלך לא לקה, ועכשיו של כל העולם כולו נשדף ושלך לא נשדף? סח לה כל הדברים הללו. אמרו: לא היו ימים מועטים עד שנפלה קטטה בין אשתו של אותו חסיד ובין אמה של אותה ריבה¹⁰³. אמרה לה: בואי ואראה לך את בתך שהיא קבורה במחצלת של קנים. לשנה האחרת הלך ולן בבית הקברות ושמע

¹⁰⁰ ר' מאיר בתשובתו לתלמידיו מתייחס לטקס האישה הסוטה המתואר במקרא (במדבר פרק ה'). במקרה זה האישה נחשדת על ידי בעלה כי בגדה בו. המקרא מציע פתרון דרמטי לבדיקת חשד זה על פיו על האישה לשתות מים מיוחדים להם מוספים את שמו של האל ועפר. תגובותיה הפיזיות של האישה לשתית המים הם הקבועים האם היא נאפה או לא. במקרה בו היא לא נאפה הרי ששתית המים הופכת למקור ברכה עבור האישה והיא תלד. ר' מאיר מתייחס לעובדת הוספת שמו של האל למים וטוען כלפי תלמידיו כי כפי שהאל מוכן למחול על כבודו וששמו ימחה במים ובלבד ששמה של האישה יטוהר על אחת כמה וכמה שהוא (ר' מאיר) חייב להסכים שירקו בפניו על מנת להשכין שלום בין בני הזוג.

¹⁰¹ במקרה זה החסיד נתן צדקה לעני החורת ככל הנראה מיכולתו הכלכלית האמיתית ולכן אשתו של החסיד כעסה עליו על כך והוא עזב את ביתו. המוטיב הסיפורי בו הגבר מפזר את כספו לצדקה והאישה מייצגת קו המגן על האינטרסים הכלכליים של המשפחה הגרעינית מוכר ממקומות נוספים בספרות חז"ל.

¹⁰² קבורה במחצלת של קנים ולא בתכריכים ראויים היא קבורת עניים לפיכך התביישה החברה לצאת מקברה שלא יראו את עונייה.

¹⁰³ הכוונה היא לאמה של הילדה הקבורה במחצלת הקנים.

אותן רוחות שמספרות זו עם זו. אמרה לה: חברתי, בואי ונשוט בעולם ונשמע מאחורי הפרגוד מה פורענות בא לעולם. אמרה לה: חברתי, הניחיני, דברים שביני לבינך כבר נשמעו בין החיים.

שיר השירים רבה (וילנא) פרשה א

מעשה באשה אחת בצידן ששהתה עשר שנים עם בעלה ולא ילדה¹⁰⁴, באו לפני ר' שמעון בן יוחאי שיגרשם זה מזו. אמר להם: חייכם, כשם שנזדווגתם זה לזה במאכל ובמשתה כך אין אתם מתפרשים אלא מתוך מאכל ומשתה. הלכו בדרכיו ועשו לעצמן יום טוב ועשו סעודה גדולה ושיכרתו יותר מדי, כיון שנתיישה דעתו עליו אמר לה (הבעל לאשתו): בתי ראי כל חפץ טוב שיש לי בבית וטלי אותו ולכי לבית אביך, מה עשתה היא לאחר שישן רמזה לעבדיה ולשפחותיה ואמרה להם שאוהו במטה וקחו אותו והוליכוהו לבית אבא, בחצי הלילה ננער משנתו כיון שפג יינו אמר לה: בתי היכן אני נתון? אמרה לו בבית אבא, אמר לה: מה לי לבית אביך, אמרה לו ולא כך אמרת לי בערב כל חפץ טוב שיש בביתי טלי אותו ולכי לבית אביך אין חפץ טוב לי בעולם יותר ממך, הלכו להם אצל רבי שמעון בן יוחאי ועמד והתפלל עליהם ונפקדו.

תלמוד בבלי מסכת קידושין דף פא עמוד ב

רבי חייא בר אשי היה רגיל כל פעם שהיה נופל על פניו¹⁰⁵, היה אומר: הרחמן יצילנו מיצר הרע. יום אחד שמעה אותו אשתו, אמרה: הרי הוא פורש ממני כבר כמה שנים, לשם מה הוא אומר פסוק זה? יום אחד היה לומד בגינתו, קשטה עצמה והלכה וחזרה לפניו. אמר לה: מי את? אמרה: אני חרותא וחזרתי מעבודת יומי.¹⁰⁶ שכב עמה. אמרה לו: הבא לי את הרימון הזה הנמצא בראש העץ, הלך והביאו.¹⁰⁷ כאשר הגיע לביתו, הייתה אשתו מסיקה את התנור, הלך וישב בתוכו (בתוך התנור). אמרה לו: מה זה? אמר לה: כך וכך היה מעשה. אמרה לו: אני הייתי. לא האמין לה, עד שהביאה לו את הסימנים (את הרימון). אמר לה: אני בכל אופן התכוונתי לאיסור. כל ימיו של אותו צדיק היה מתענה, עד שמת באותה מיתה.

¹⁰⁴ הסיפור מתבסס כולו על ההלכה לפיה זוג נשוי עשר שנים שלא נולדו להם ילדים עליהם להתגרש זה מזו ולהינשא לאחרים.

¹⁰⁵ לתפילת התחנון – זוהי תפילה בה ניתן לבקש בקשות בעלות גוון אישי ופרטי.

¹⁰⁶ כאן אשתו מתחפשת ונוטלת לעצמה שם חדש וסמלי "חרותא".

¹⁰⁷ כאן היא מבקשת ממנו כמעין שכר ליחסי המין שיביא לה את הרימון מראש העץ. הרימון בספרות חז"ל, כמו גם בתרבויות אחרות, הוא סימבול מיני מוכר ונפוץ.

תלמוד בבלי מסכת גיטין דף נח עמוד א

אמר רב יהודה אמר רב, מהו שכתוב: "ועשקו גבר וביתו ואיש ונחלתו?" (מיכה ב') מעשה באדם אחד שנתן עיניו באשת רבו, ושולייט נגרים היה.¹⁰⁸ פעם אחת הוצרך (רבו) ללות, אמר לו (השוליה לרב): שגר אשתך אצלי ואלונה, שיגר אשתו אצלו, שהה עמה שלשה ימים. קדם ובא אצלו, אמר לו: אשתי ששיגרת לך היכן היא? אמר לו (השוליה לרב): אני פטרתיה לאלתר, ושמעתי שהתינוקות נתעללו בה בדרך.¹⁰⁹ אמר לו (הרב לשוליה): מה אעשה? אמר לו: אם אתה שומע לעצתי גרשה.¹¹⁰ אמר לו (הרב לשוליה): כתובתה מרובה, אמר לו (השוליה לרב): אני אלורך ותן לה כתובתה. עמד זה וגרשה, הלך הוא ונשאה. כיון שהגיע זמנו ולא היה לו לפורעו, אמר לו (השוליה לרב): בא ועשה עמי בחובך.¹¹¹ והיו הם (השוליה ואשתו החדשה) יושבים ואוכלים ושותין והוא (הרב) היה עומד ומשקה עליהן, והיו דמעות נושרות מעיניו ונופלות בכוסיהן, ועל אותה שעה נתחתם גזר דין.¹¹²

תלמוד ירושלמי, מסכת חגיגה פרק ב' הלכה ב':

והיו שמונים נשים מכשפות שישבו במערה באשקלון ופגעו בעולם. מיד עמד שמעון בן שטח ביום סגריר ולקח עמו שמונים גברים נבחרים ונתן בידיהם שמונים בגדים נקיים אותם הם הניחו בתוך קדרות חדשות והניחו על ראשם. אמר להם (שמעון בן שטח לבחורים): אם אצפצף פעם אחת לבשו טליותיכם ואם אצפצף שתי פעמים הכנסו כולכם יחד למערה. כאשר תכנסו כל אחד ואחד מכם יתפוס מכשפה אחת וירימה מהקרקע, שמכשפים מהרגע בו הרמת אותם מהקרקע אינם יכולים לעשות דבר. הלך ועמד על פתח המערה אמר להן (שמעון בן שטח לנשים): אוים, אוים,¹¹³ פתחו לי שמשלכם אני. אמרו לו (המכשפות לשמעון בן-שטח לאחר כניסתו למערה) איך באת

¹⁰⁸ לא ברור כאן בדיוק מהי מערכת היחסים בין הרב לשוליה. האם מדובר כאן ברב במובן הדתי של המילה ואז לא ברור מה הוא עושה עם שולייט נגרים או שאולי הכוונה כאן לרב במובן של אומן, בעל מלאכה ולמעשה זהו נגר מקצועי שהיה לו שוליה.

¹⁰⁹ בתשובתו מיתמם השוליה ומספר לרבו כי הוא שלח את האישה מיד לאחר בואה אך הוא שמע כי הנערים נתעללו בה כאשר הוא רומז בדבריו לכך שהיא הותקפה מינית על ידי הנערים. למעשה בכל שלושת הימים שהתה האישה עם השוליה.

¹¹⁰ הרב אינו יודע כיצד לנהוג באשתו, שעל פי מה שסיפר לו השוליה היא הותקפה מינית. השוליה שמעוניין לשאת את האישה מציע לרב לגרשה (ככל הנראה על בסיס ההנחה שלא ראוי לרב להיות נשוי לאישה מחוללת מבחינה מינית).

¹¹¹ השוליה מציע לרב להמיר את חובו הכספי בימי עבודה ובכך הוא יוצר מהפך מושלם בסיפור: השוליה זכה באשת הרב והפך בעצו לרב ואילו הרב הפך לשוליה.

¹¹² הכוונה היא לחורבן הבית כלומר כתוצאה ממעשה לא מוסרי זה גזר האל על המקדש שיחרב.

¹¹³ זוהי ככל הנראה פורמולה לשונית מאגית שנועדה להוכיח למכשפות כי שמעון בן שטח הוא אחד מהן ולפיכך הן יכולות להכניס אותו למערה.

לכאן יבש בשעה של גשמים? אמר להן: בין הטיפות הייתי מהלך.¹¹⁴ אמרו לו (הנשים לשמעון בן-שטח): מה אתה רוצה לעשות? אמר להן: ללמוד וללמד, וכל אחת מכן תעשה מה שהיא יודעת. אמרה אחת מה שאמרה והביאה פת ואחרת אמרה מה שאמרה והביאה בשר ואחרת אמרה מה שאמרה והביאה תבשיל ואחרת אמרה מה שאמרה והביאה יין.¹¹⁵ אמרו לו (הנשים לשמעון בן שטח): מה אתה יכול לעשות? אמר להן אני יכול לצפצף פעמיים ולהביא לכן שמונים בחורים שיהיו שמחים בכך ומשמחים אותכן. צפצף פעם טחת לבשו את טליותיהם, צפצף פעם שניה ונכנסו כולם כאחד. אמר כל אחד מכם יברור לו בת זוג ויריס אותה. הרימו, לקחו וצלבו אותן.

¹¹⁴ תשובה זו היא חלק ממגמתו של שמעון בן שטח להצטייר כמכשף שהרי אדם רגיל אינו יכול להלך בין הטיפות.

¹¹⁵ כל הנשים הללו אמרו נוסחאות מאגיות ובעזרתן הביאו את מה שהביאו.